

VIDÉKI TÉRSÉGEK

Beluszky Pál, Bajmócy Péter, Farkas Jenő Zsolt, †Csatári Bálint

A városi funkciókkal nem rendelkező településeket nevezzük falunak. Magyarországon közigazgatási értelemben 2809 község található (2020), funkcionálisan azonban a falvak száma 3000 körülire tehető. A 20. század elején mintegy 3400 falu volt Magyarország mai területén, az akkori területen pedig valamivel több mint 12 000. A 20. század első felében a közigazgatási- önálló települések száma a kisebb falvak összevonása miatt lassan csökkent, majd 1945 után – amikor a városhoz csatolás is megjelent okként – a folyamat felerősödött. Ugyanakkor 1950 körül az Alföldön számos új tanyaközség jött létre, 1990 után pedig mintegy 100 település vált önállóvá Magyarországon. A közigazgatási önállóság elvesztése általában nem jelentette a település tényleges elnéptelenedését, 1900 óta mindössze hat falu néptelenedett el Magyarországon (Gyűrűfű, Révfülu, Kán, Simaháza, Itharkút, Derenk).

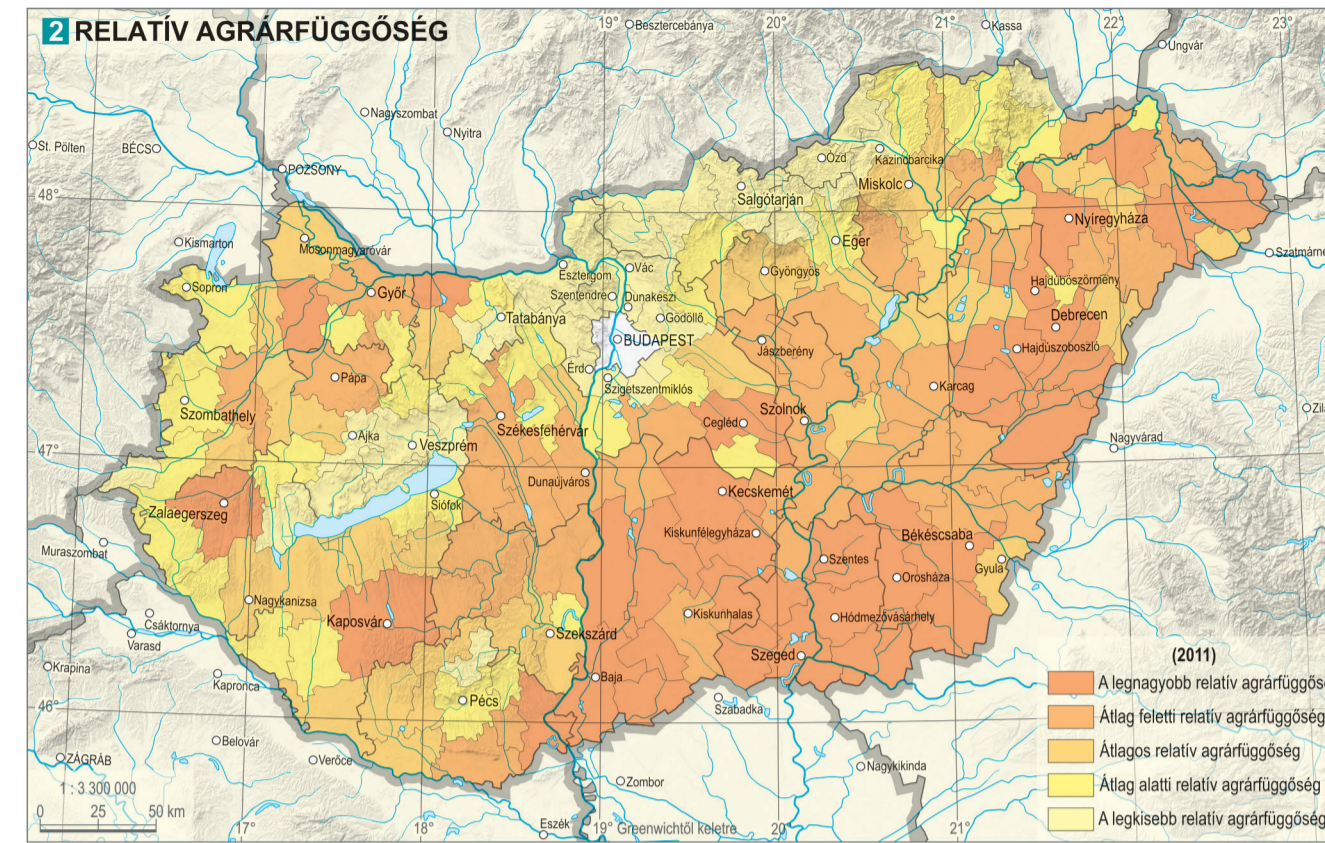
A falvak és a mezőgazdaság

A közvélekedés és a szaktudományok a falvakat – „vidéki településeket” – az 1940-es évek végéig a mezőgazdasági tevékenységeket folytató településekkel azonosították. (Erdei Ferenc az 1930-as népszámlálás adatai alapján mintegy félszáz „mindenféle polgári” községet – nem mezőgazdasági falut – talált az országban.) Az 1949-es népszámlálás az ország népességének kere-

ken felét találta mezőgazdaságból élőnek, ám ez az arány a községekben meghaladta a kétharmadot (68%). De Bács-Kiskun megyében – az 1950-ben kijelölt határok között – a mezőgazdasági népesség aránya keze- reken 80%-ot tett ki, s csupán Komárom (43%) és Pest megyében (46%) élt a lakosság kisebb hányada az agrár- ágazatból. A II. világháború utáni években az agrártelepülések tengerből még szigetszerűen emelkedett ki egy-egy város vagy ipari és bányászközség. Az 1950-es években viharos gyorsaságú foglalkozási átrétegződés kezdődött az országban, részben az erőltetett iparosítás munkaerő-szükséglete nyomán, részben – különösen 1960 után – az agrárágazatban végbement változások (termelőszövetkezetek szervezése, gépesítés) követke- ményeként. 1970-ben az agrárkeresők aránya 24,4%-ra csökkent, ma pedig a keresők 4,6%-a, a községekben 9,1%-a él a mezőgazdaságból. A falvak változásai, problé- mái – elvándorlás, a lakosság előregedése, munka- erőpiaci gondok, egyes országrészek hátrányos helye- zete – végső soron a mezőgazdaságból élő népesség gyors csökkenéséből fakadnak. Ma már a többségében mezőgazdasági népesség által lakott falu csak elvétve s többnyire valamilyen szélsőséges körülmény miatt fordul elő. Ilyen néhány elnéptelenedő aprófal, ahon- nan a korábbi lakosság jó része elköltözött, hátrahagyva néhány mezőgazdaságból élő, többnyire idős családot (a 37 lakosú cseréhati Litka 75%-os agrárkeresővel; Felsőszenterzsebét: 17 fő, 67% agrárkereső, Kánó: 91 fő,

75%), és egyes, ma is jelentős számú tanyai lakossal rendelkező községek (Csengele 57%, Kéleshalom 50%, Örménykút 48%, Balástya 46% agrárkereső). Az *agrár- népesség* 2011-es arányát bemutató térképen **1** 1370 olyan települést találunk, ahol 10% feletti az agrárné- pességi arány, de a 30%-ot meghaladó, tehát a telepü- lések funkcióját már érdemben befolyásoló agrárné- pességű községek száma csupán 105. Az ország 161 tel- epülésén 1%-ot sem tesz ki a mezőgazdaságból élők aránya. Viszonylag jelentős mezőgazdasági népesség- gel rendelkeznek az ország déli megyéinek községei; Somogyban, Tolnában, Baranyában a falvak a kisfal- vas településszerkezet miatt többé-kevésbé megőrizték agrárjellegüket. A Duna – Tisza közén s a Tiszántúl egyes kistérségeiben a tanyavilág konzerválta a mező- gazdasági tevékenységet; másutt legfeljebb a belső pe- rifériákon maradt fenn arányaiban is említésre méltó agrártevékenység (pl. Győr-Moson-Sopron, Vas, Veszprém megyék közös határvidékén vagy a Közép-Tisza- vidéken). „Vidéki” településeink azonban kétségkívül falusiasabbak, mint azt a foglalkozási szerkezet mu- tatja: részben mert a főfoglalkozású agrárkeresőkön kívül mások is foglalkoznak több-kevesebb mezőgaz- dasági tevékenységgel (kertek, zártkertek, szőlőbirtok- kok művelése, állattartás), részben mert a településké- p vagy a lakosság életmódja-tevékenysége is falusiasabb, mint a városiaké.

A hagyományos agrártársadalmak közös jellemzője,

pedig alig találunk szolgáltatásokat. A legkedvezőbb ellátottsággal a budapesti agglomeráció és az Alföld falvai rendelkeznek **3**, bár az Alföldön már előfordul- nak közepesen vagy gyengén ellátott falvak is. Szintén átlag feletti ellátottsággal rendelkeznek Komárom-Esz- tertgom megye falvai, a Győr, Mosonmagyaróvár kö- rüli és a Balaton-parti települések is. Az utóbbiak jel- lentik a legfőbb kivételt, hiszen az idegenforgalom az ágazat, amely jelentősen befolyásolhatja az ellátot- tságot. Az idegenforgalmi települések nagyságukhoz képest általában több alapfunkciót látnak el. Ezzel szemben az aprófalvas területek településein alig van- nak alapfunkciók (Győr-Moson-Sopron, Vas, Veszprém, Zala, Somogy, Baranya, Tolna, Nógrád, Borsod- Abaj-Zemplén, Szabolcs-Szatmár-Bereg megyék egyes részei), különösen hiányos az ellátottság a Cserháton, Zala megye határ menti térségeiben, valamint Észak- és Dél-Baranya egyes területein. A hazai falvak leg- gyakrabban előforduló szolgáltatásai a bolt, a kocsma, a dohánybolt, a könyvtár, a művelődési ház és az óvoda (a falvak 80-98%-ában), ezt követi az általános iskola, az önálló önkormányzati hivatal, a házi orvos és a gyógy- szertár – a falvak mintegy felében.

A falvak dinamikája

A falvakat dinamikájuk szerint is csoportosíthatjuk. A dinamika azonban összetett jelenség, egyrészt de- mográfiai tényezőkből (népességszám-változás, vándor- lási egyenleg, korszerkezet), másrészt gazdasági tényezőkből (lakásépítés dinamizmusa, foglalkozta- tottság) áll. Ezen tényezők együttesen határozzák meg azt, hogy mennyire tekinthető dinamikusnak egy falu. A tényezők összegzéséhez matematikai módszerek szükségesek.

A dinamikai típusok regionális eltéréseinek jelentős részét a települések méretbeli különbségei magyaráz- zák. Minél kisebb egy település, annál nagyobb az esélye, hogy kevésbé dinamikus. A 2000 fős népesség- szám felett a dinamika mutatók relatíve kedvezők, a 2000 fő alatti települések kategóriájában azonban folyamatosan romlanak. Az aprófalvak között már csak a települések 15%-a tekinthető dinamikusnak, ugyan- akkor az idetartozó kistelepülések 70%-a átlag alatti dinamikát mutat.

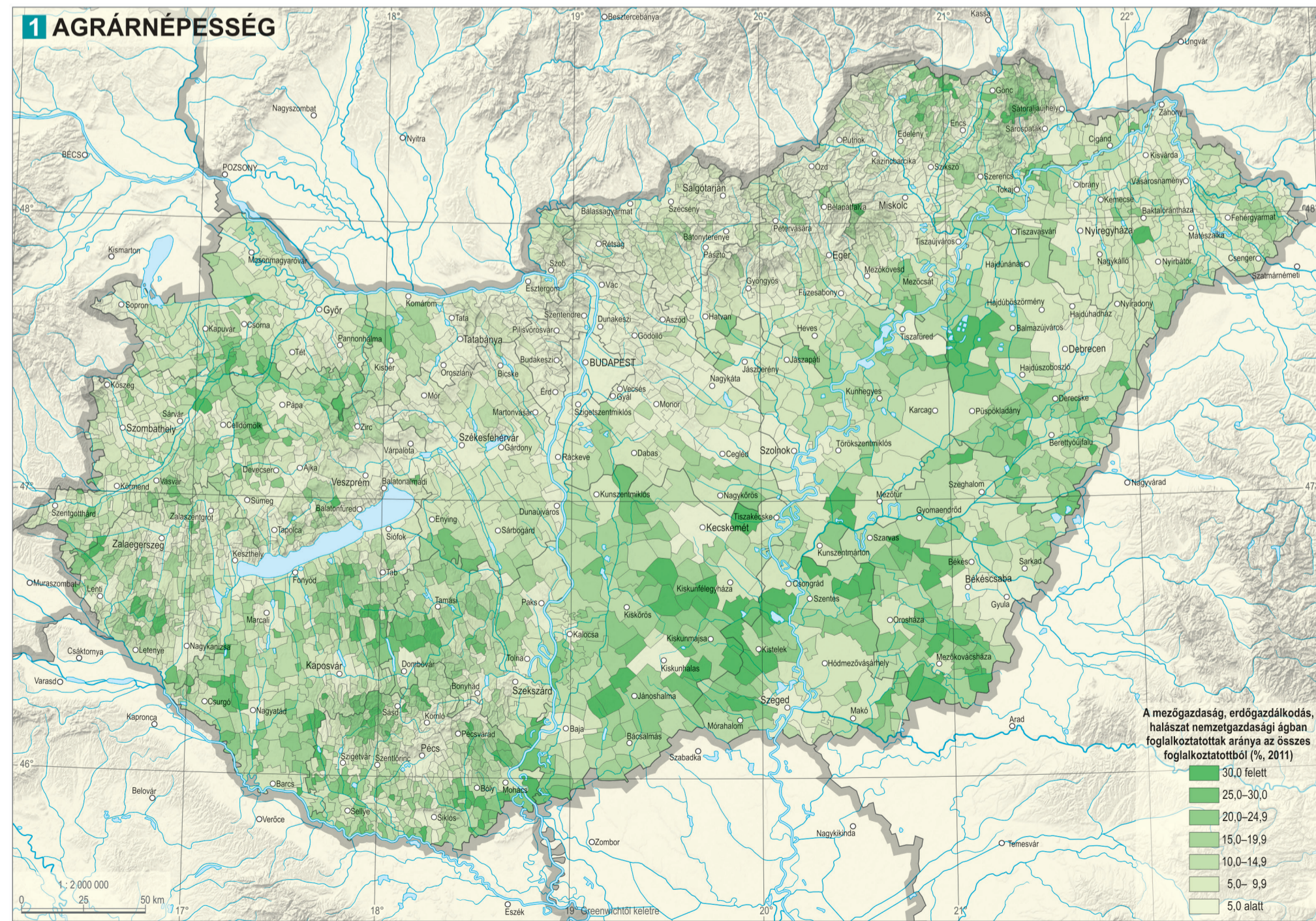
Az átlagosnál dinamikusabb két kategóriába esik Pest megye településeinek 90%-a, Fejér és Komárom- Esztergom 85%-a, Győr-Moson-Sopronnak már csak 70%-a, Vasban pedig 55% az érték **4**. Békésben csak 5% körül van az átlagosnál dinamikusabb települések aránya, de mindössze a települések kevesebb mint ne-

gyede tekinthető dinamikusnak Baranya, Tolna, So- mogy, Nógrád és Jász-Nagykun-Szolnok megyékben is. Ezzel szemben Békés megye településeinek 80%-a, Baranya, Tolna, Somogy, Zala, Nógrád, Borsod-Abaj- Zemplén, Szabolcs-Szatmár-Bereg, Jász-Nagykun-Szol- nok, Békés, Csongrád-Csanád és Bács-Kiskun 50-55%-a a kevésbé dinamikus két kategóriába került. E két ka- tegória lényegében hiányzik a fejlett és nem aprófalvas Pest, Fejér és Komárom-Esztergom megyékben.

Összességében egybefüggő dinamikus területnek tekinthető Pest megye nagy része, Fejér északi fele, Veszprém keleti harmada, Komárom-Esztergom teljes területe, valamint Győr-Moson-Sopron egésze a déli határterületi kivételével. Idetartozik még Vas megye mintegy fele (Szombathely, Kőszeg, Sárvár, Körmend térsége) is. Ezen kívül elsősorban néhány nagyváros agglomerációja (Zalaegerszeg, Kaposvár, Pécs, Kecse- mét, Szeged, Debrecen, Nyíregyháza, Eger), valamint a Balaton térsége dinamikus. Az elmaradott, kevésbé dinamikus települések is jelentős területi koncentrá- ciókat mutatnak. Ilyen térségek részben a külső perife- riái Balassagyarmattól a Bodrogközig, Szatmár, Bi- har, Dél-Békés, Csanád, Bácska és a Dél-Dunántúl határ menti térségei. Belső periferiáknak tekinthetők a Közép-Tisza-vidék teljes területe, Békés megye nagy része, Csongrád – Szentek környéke, Baranya – Somogy- Tolna határtertségei, Zalában a Nagykanizsa és Zala- egerszeg közti terület Lentitől a Kis-Balatonig, illetve Vas megye déli és keleti határtertségei. Ritkán fordul elő, hogy a kifejezetten dinamikus és a legkevésbé di- namikus térségek vagy települések egymás közvetlen szomszédságában fektüdjének. Kivételesen tekinthető a Balaton déli partja, ahol a partközeli dinamikus tel- epüléseket néhány kilométerre már a legkevésbé di- namikus falvak váltják.

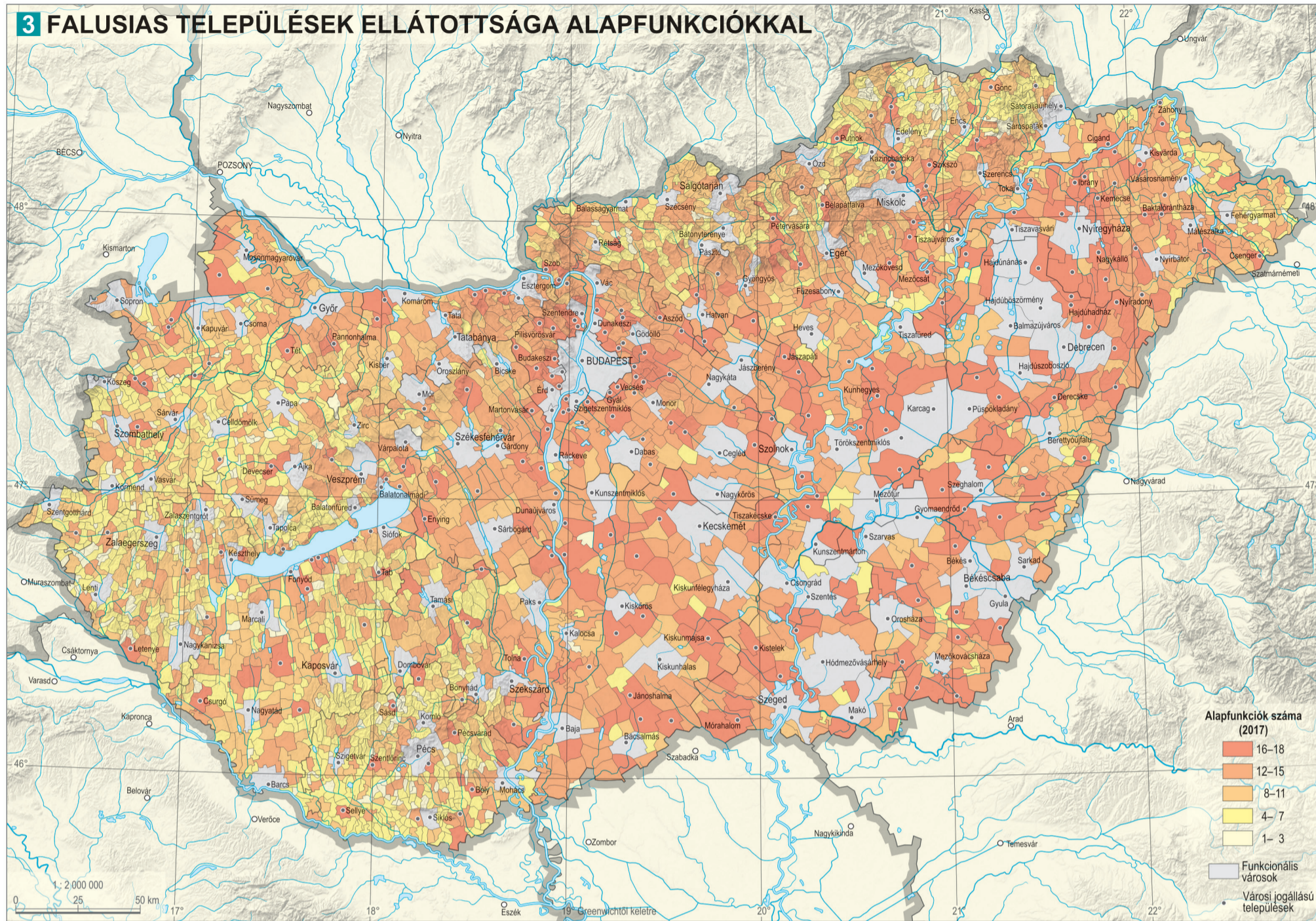
Az átlagos vagy átlag körüli dinamika előállhat úgy is, hogy egy település egyes dinamikátényezők esetében kiemelkedően jó, másokban kiemelkedően rossz értékekkel rendelkezik. Az egyes dinamikátényezőket tekintve ellentétes, extrém települések legnagyobb csoportját olyanok képezik, ahol a korszerkezeti mutató kedvező, a foglalkoztatottsági pedig kedvezőtlen. Ilyen települések leginkább az ország periferikus térségei- ben találhatók, s legtöbbször a cigány (roma) népesség igen magas arányával jellemezhetők. Különösen nagy számban fordulnak elő Baranya déli és Borsod-Abaj- Zemplén északi területein (Ormánság, Bódva-völgy, Cserhát), de Szabolcs-Szatmár-Bereg keleti részén (Szatmári-sík, Dél-Nyírség) és Somogyban is (többek között Csenyete, Tornanádaska, Bódvalenke, Kiscséc, Alsószentmárton, Gilvánfa, Pálmajor, Sárkeresztúr, Ti- szabó, Tiszabura) **VI. 3. 9.** Tucatnyi település esetében kiemelkedően kedvező a vándorlási egyenleg, a kor- szerkezet szerint viszont szélsőségesen előregedett; e kisebb falvakban jelentősebb idősotthonok találha- tók (Nemeskislalud, Kőkút, Patalom, Acsád, Csáford- jánosfa, Szóc, Óföldséak) **VI. 1. 12.**

Egy harmadik, markáns csoportba olyan települések kerültek, ahol a lakás- és üdülőépítés dinamizmusa kiemelkedik, ugyanakkor a népességszám változása és a korszerkezet kedvezőtlen. Az idetartozó települé- sek zöme üdülőfaluvá vált kisfalu (Borgáta, Szigliget, Balatonszepezd, Mátraszentimre, Nagyhuta, Három- huta). A többi extrém település számos kisebb, egy- más- tól eltérő típusba tartozik. Vannak közöttük a dezurbanizáció által érintett törpefalvak jelentős vándorlási nyereséggel, de idős korszerkezettel (Gagyapáti, Sima, Tornakápolna, Teresztenye, Mogyoróska), kiemelkedő foglalkoztatottsági helyzetben lévő kistelepülések (Ete, Lócs, Mosonudvar), de olyan extreme esetek is, mint a 2001-es beregi árvíz által elpusztított és újjáépített települések (Tákos, Jánd, Hetefejércse), melyek dinami-

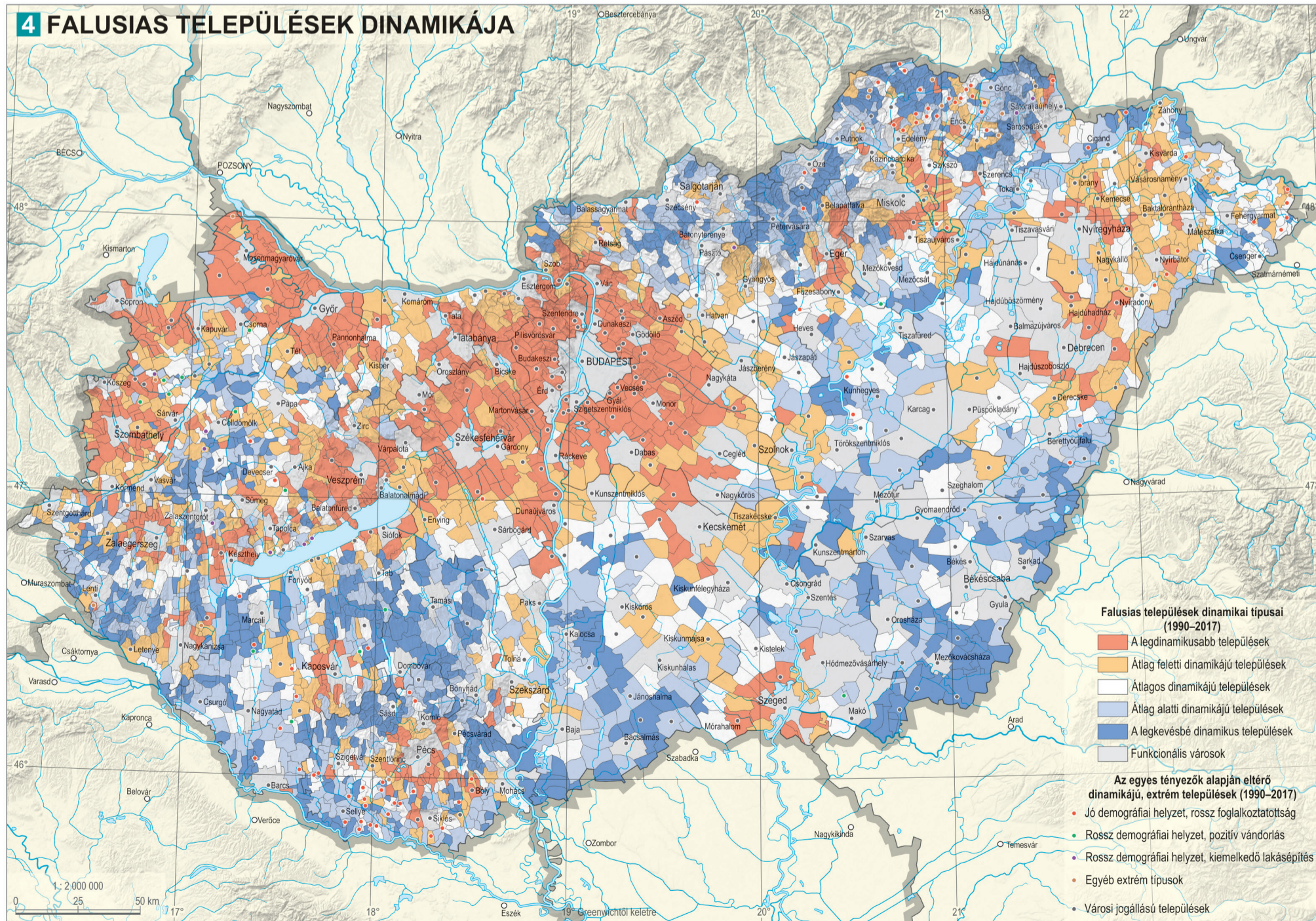

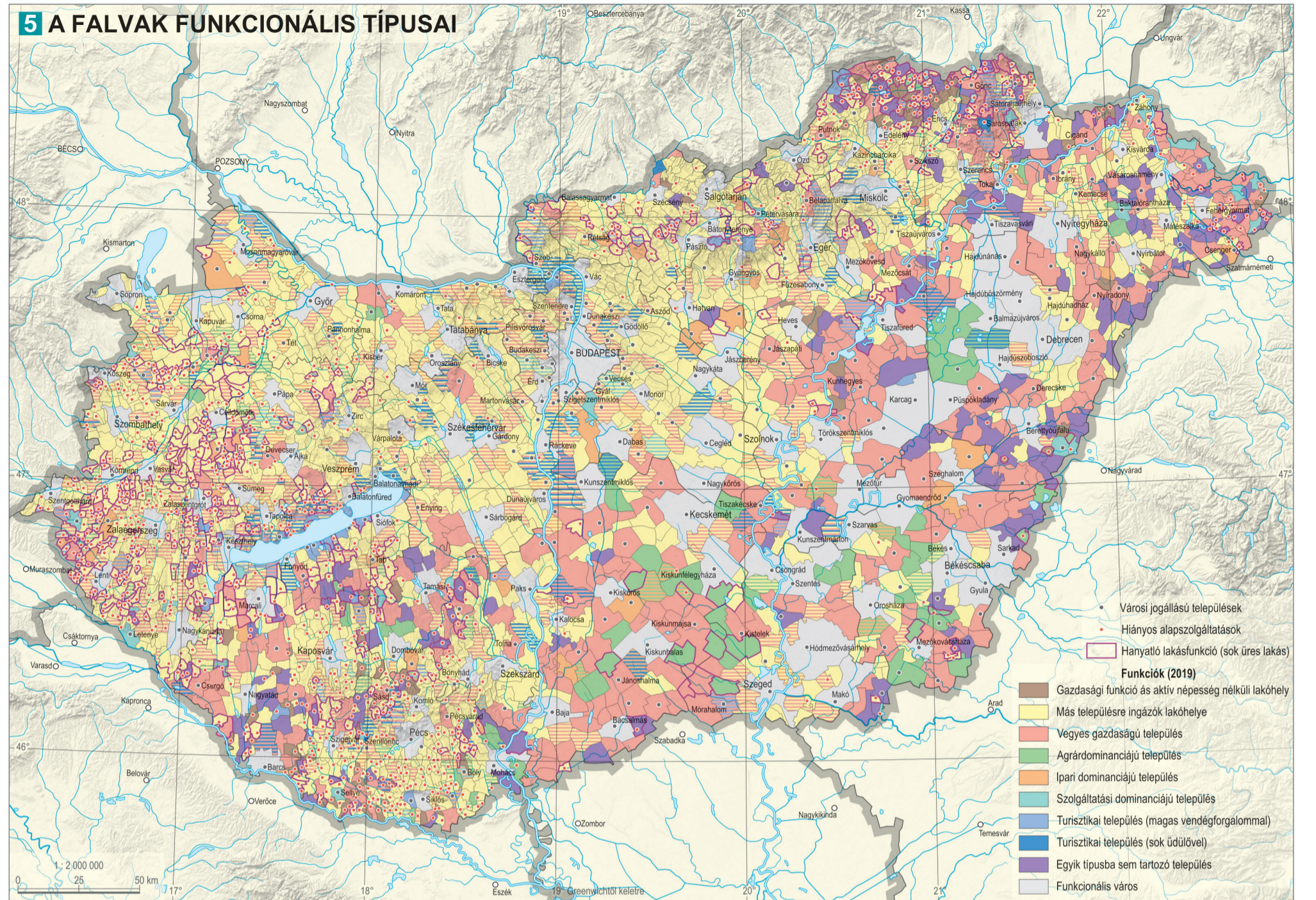
3 FALUSIAS TELEPÜLÉSEK ELLÁTOTTSÁGA ALAPFUNKCIÓKKAL

4 FALUSIAS TELEPÜLÉSEK DINAMIKÁJA

5 A FALVAK FUNKCIONÁLIS TÍPUSAI

kus lakásépítéssel és nagy elvándorlási mutatóval emelkednek ki. A zalai Csapiban egy bentlakásos általános iskola okoz extrém fiatal korszerkezetet és alacsony foglalkoztatottságot, a határ menti beköltözések okoznak extrém magas szatmári Magosligeten és a mosoni Rajkán, teljesen eltérő okok miatt.

A falvak funkciói

A falvak funkcionális típusai napjainkban bonyolultabbak, mint valaha. A legegyszerűbb abból kiindulni, hogy egy hagyományos falunak volt lakó- és gazdasági funkciója, az utóbbit a helyi mezőgazdaság jelentette. A 19. század második felétől kezdve mindez számos alapszolgáltatással egészült ki. Ekkor egy hagyományos faluban a házak zöme lakóházként funkcionált, a lakosság helyben, mezőgazdasággal foglalkozott és az alapszolgáltatások szűkebb-tágabb köre elérhető volt a faluban. Mára ezek az alapelemek jelentősen megváltoztak [5].

Az alapszolgáltatások többsége a falvak nagyobb részében ma is rendelkezésre áll, ugyanakkor mintegy 1100 faluban, közöttük a legtöbb aprófaluban már csak hiányosan vagy alig. A lakófunkció terén a falvak legnagyobb részére ma is az jellemző, hogy házaik zöme lakott lakóház. Egyes falvak házaiknak számottevő részét azonban az üdülőfunkció jellemzi. Mintegy 180 ilyen falu található Magyarországon, ahol többségükben az üdülők elege épült a funkcióval építke, részben kifejezetten idegenforgalmi térségekben (Balaton, Velencei-tó, gyógyfürdők, Dunakanyar, Dunapatak, Kunfehértó, Lakitelek, Nagyhegyes, Orfű, Várgesztes). Más esetekben pedig az elnéptelenedő kisfalvak eredetileg lakóháznak készült épületei váltottak funkciót (a Balaton-felvidék számos aprófalva vagy Tésa az Alsó-Ipoly-völgyben, Sima és Nagyhuta a Tokaji [Zempléni]-

hegységben). Más falvakban is részben elveszni látszik a lakófunkció, de itt a lakások jelentős része üresen marad, gyakran az enyészeté lesz. Mintegy 500 faluban kiemelkedően magas az üres lakások aránya, leginkább az aprófalvas térségekben (Borsod-Abaúj-Zemplén, Vas, Zala területén, de Baranya, Győr-Moson-Sopron, Nógrád és Somogy megyékben is). A nagyszámú üres lakással rendelkező települések mintegy 90%-a aprófalva, emellett idegenforgalmi falvak (Gyenesdiás, Csopak, Zamárdi, Cserkeszlő, Erdőbénye) és alföldi tanya települések (Balástya, Zákányszék, Ruzsa, Petőfi-szállás) fordulnak elő közöttük.

A legnagyobb változások a falvak gazdasági funkcióiban történtek az elmúlt évtizedekben. Falvaink háromnegyedében a helyben lakó, munkaképes korú lakosság nagy része más településeken talál munkát, ezeket tekinthetjük ingázófalvaknak; az Alföld és néhány északkelet-magyarországi periferia kivételével má már mindenhol ez a legjellemzőbb típus. A falvak bő felében az ingázás csak önmagában jelenik meg, a többiben valamely másik funkcióval keverve fordul elő.

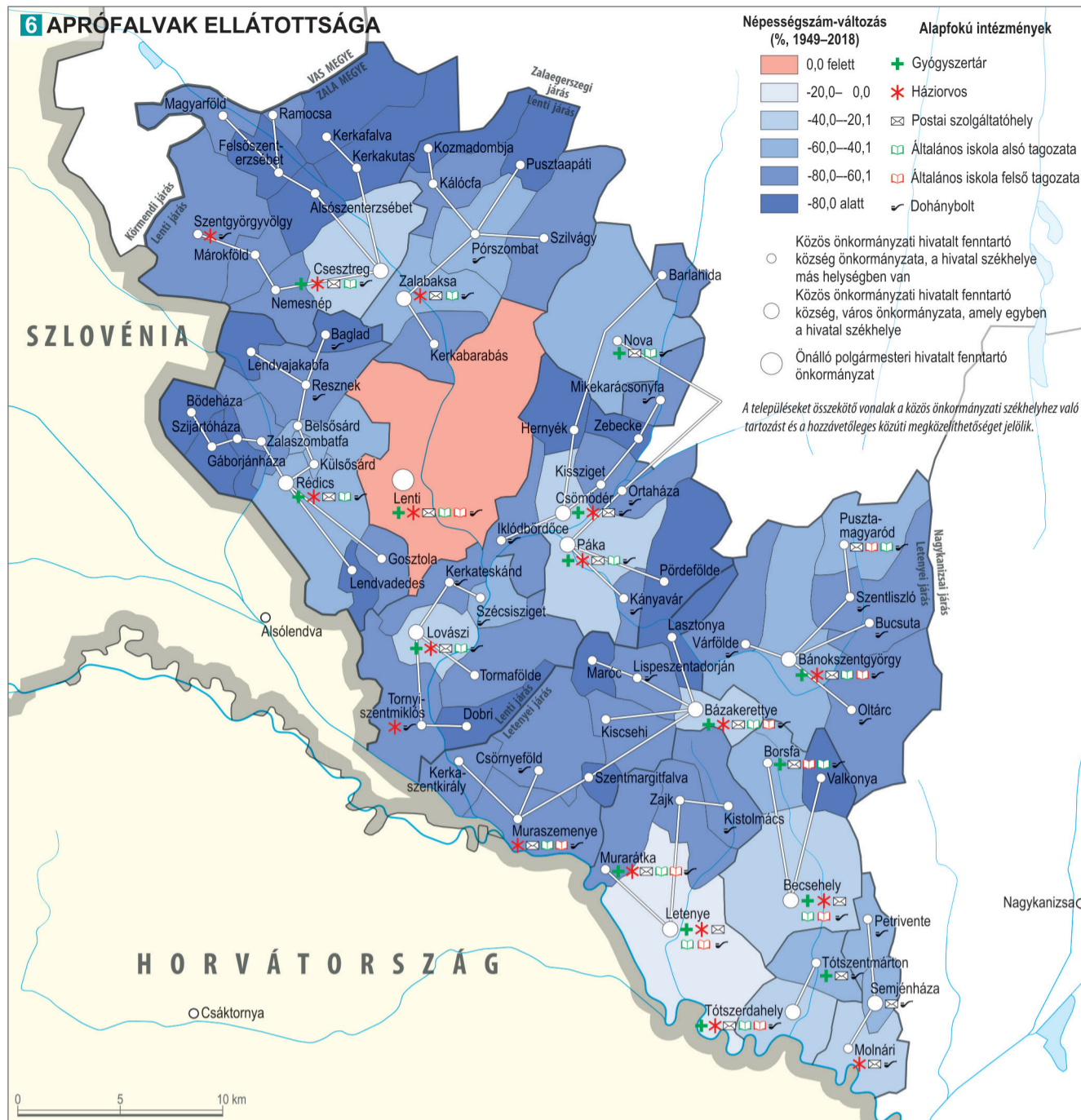

1 A világorökségi palóc kisfaluban, Hollókőn a megélhetést jórészt a turizmus biztosítja (Nógrád megye)

Napjainkban csak a falvak 45%-ában folyik helyben valamilyen számottevő gazdasági tevékenység, sok esetben ott is nagyfokú ingázással keverten. A leginkább hagyományos falusi gazdasági funkció, a mezőgazdaság már csak mintegy 140 faluban (a falvak kevesebb mint 5%-a) jellegadó, de közülük is csak 60 faluban kizárólagos, leginkább az Alföldön és a Dél-Dunántúlon. Az ipari falvak száma 150-re tehető. Ezek azok a települések, ahol jelentős méretű gyár vagy üzem van, amely meghatározza a helyi munkaerőpiacot. Azokat a falvakat nem tekinthetjük iparinak, ahol ugyan nagyszámú ipari munkásság él, de nem helyben dolgoznak. Az ipari falvak csak mintegy harmadában kizárólagos az ipari funkció, a többiben keverten van jelen. A (legalább részben) ipari falvak jellege igen csak eltérő, vannak közöttük hagyományos nagyipari vagy bányásztelepülések (Sajóháromy, Bükkábrány, Visonta, Almászfűzött, Pétfürdő, Uzsa, Nagylengyel), élelmiszeriparral rendelkezők (Érsekhalma, Kacsóta, Alsómocsolád, Örménykút, Böcs), olyanok is, amelyek a rendszerváltás után kaptak ipart (Mosonszolnok, Lövő, Lukácskő) és boripari települések is (Villány).

Mindössze 60 olyan falu van, ahol a nem turisztikai jellegű szolgáltatások a meghatározók. Határátelőhelyek (Záhony, Tiszabecs, Nagylak, Drávaszabolcs), kereskedelmi-logisztikai centrumok (Vecsés, Biatorbágy, Törökbalint, Alsónémedi, Hejőkürt), egészségügyi intézménnyel rendelkező kistérségek (Hefelsa, Zsira, Mosdós, Farkasgyepű) tartoznak ide. A kiemelkedő turizmussal rendelkező falvak száma mintegy 125, de közülük csak 25 olyan, ahol a turizmus kizárólagos gazdasági funkció. A turizmussal rendelkező falvak legnagyobb koncentrációja a Balaton környékén található, de sok közöttük a gyógyfürdővel rendelkező település, a hegy- és dombvidéki kisfalva [1], sőt elő-

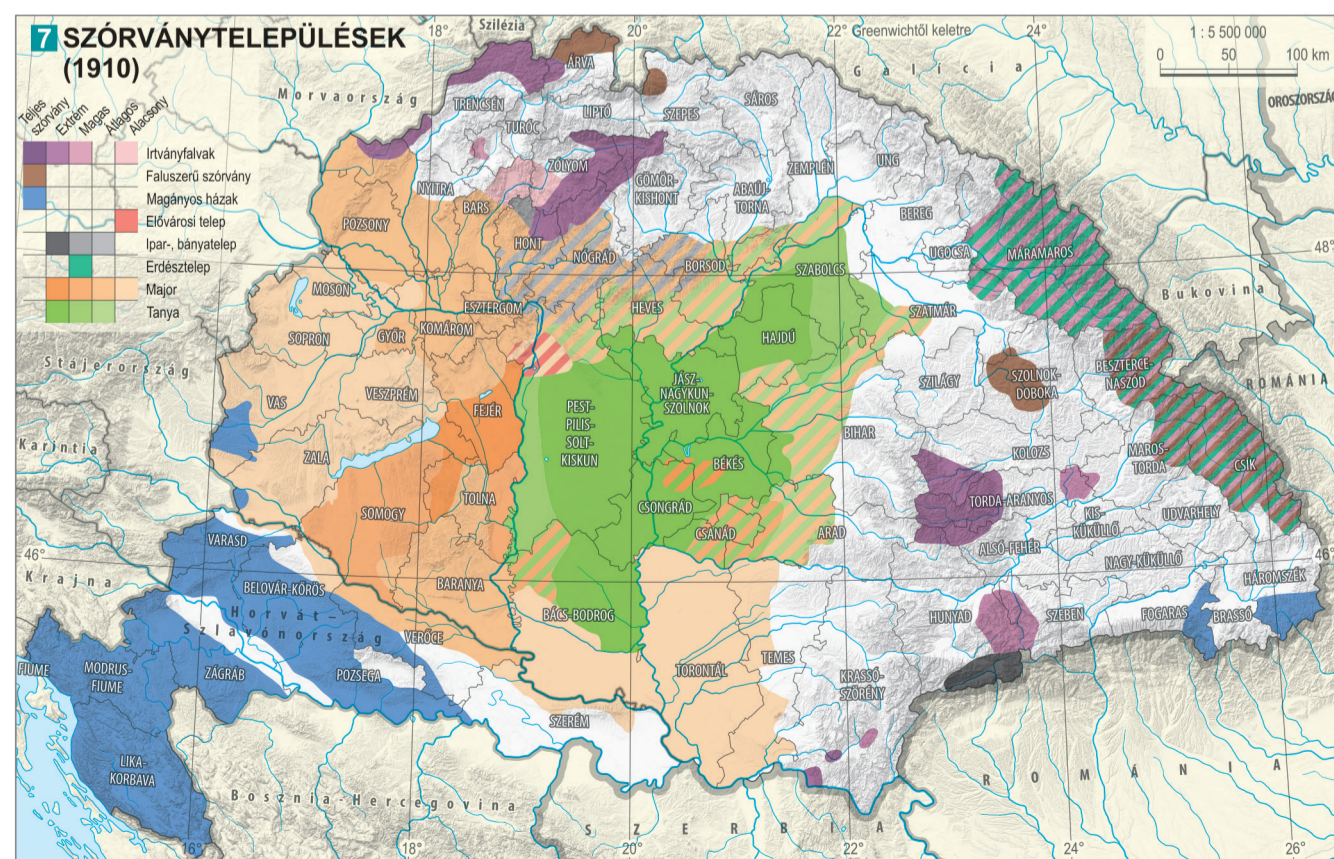

fordulnak olyan falvak is, ahol számottevő helyi látványosság nincs, a turizmust csak a szálláshelyek jelentik (Irota, Röjtökmuzsaj, Patca, Bikács, Gosztola).

Mintegy 700 faluban, legnagyobb részét az Alföldön, jelentős számú helyi munkahely áll rendelkezésre, de egyik ágazat sem emelkedik ki, igaz, felükben az elingázás is jellemző. Ezzel szemben 175 olyan falu is van, legnagyobb részét az ország északkeleti részén, ahol van helyi munkaerő, de sem a nagymértékű elingázás, sem pedig az elegendő számú helyi munkahely nem domináns. Végül létezik csaknem 100 olyan, nagyszámú aprófal, ahol alig élnek (nem köz-)foglalkoztatottak és munkahelyek sincsenek. Ezek a falvak minden téren elveszítették gazdasági funkcióikat, szinte teljes mértékben inaktívák váltak. Borsod-Abaúj-Zemplénben, Baranyában és Somogyban fordulnak elő legnagyobb számban, legnagyobb koncentrációjuk a Cserehátban van. Néhány szélsőségesen elöregedett törpefalu és a speciális helyzetű zalai Csapi kivételével minden idetartozó falu a cigány népesség kiemelkedő arányával írható le.

Az aprófalvas térségek ellátottsága – A Lenti és a Letenyei járás

Az apró- és kistelepülésszerkezetű tájak-térségek községeinek alapfokú intézményekkel való ellátottságára – ellátatlanságára! – példaként Zala megye országhatár menti két járásának, a Letenyei és a Lenti járásoknak a helyzetét mutatjuk be [6]. Ez a terület 240–350 m magas, tagolt dombvidék, a Kerka terjedős völgye szelíd halomvidék. A gyenge termőképességű talajokkal borított írtványokon kis népességű települések keletkeztek. A forgalmi árnyékban fekvő, az önellátáshoz közelálló terület településszerkezete az idő múlásával sem módosult számottevően, csupán az 1930-as években feltárt olajmező kitermelése emelte

településszám is erőteljes közigazgatási beavatkozások eredményeként alakult ki; Lenti fél tucat települést bekebelezett be a II. világháború után, vagy a 33 lakosú Bődeháza magában foglalja a korábban önálló Szentistvánlak községet is.)

Abból következően, hogy az egyes intézmények gazdaságos üzemeltetése bizonyos számú ellátandó lakost igényel, azt eredményezi, hogy a példaterület községei többségének lélekszáma (vásárlóereje, szükséglete) nem elegendő a legszerényebb igényű alapfokú intézmények (vegyesbolt, kocsma, napi buszjárat stb.) fenntartásához. Emiatt ezek az intézmények a legtöbb aprófaluból hiányoznak; a két járás 75 településéből postahivatal 18-ban, háziorvos 15-ben, gyógyszertár 13-ban, felső tagozatos általános iskola pedig mindössze kilencben működik. (Vagyis egy-egy általános iskola átlagosan 8 település tanulóját fogadja.) Rontja a vidék aprófalvainak helyzetét, hogy a némi ellátást nyújtó jegyzőségi székhelyek gyakran több falunyira távolra vannak tőlük. A községközpontok, jegyzőségi székhelyek maguk sem túl népes települések (Bánokszentgyörgyön 597-en, Csömödéren 598-an, Bázakerettyén 785-en élnek) így alapfokú intézményhálózatuk szintén erősen hiányos. Az így előálló hátrányos helyzet hagyományos eszközökkel – településpolitika, intézménytelepítés stb. – nem orvosolható, bár a technikai vívmányok (mobiltelefon, internet, távmunka, személygépkocsi) egynemű problémát megoldhatnak. E falvak helyi társadalmi viszonyai, alig jellemzők a fiatalabb korosztályok, az értelmiségi foglalkozásuk, a vállalkozók, a tehetősek.

Külterületek, szórványok

A Kárpát-medence településhálózatának sajátossága, hogy a népesség egy része nem csoportos településeken, városokban vagy falvakban, hanem szórványtelepüléseken, külterületeken él. Bár néhány területen már korábban is léteztek szórványtelepülések, többségük a 18. és 19. század során jött létre. A szórványtelepülések virágkora a 19. század végére, a 20. század elejére tehető, ekkor a népesség 11-12%-a külterületeken élt.

A külterületi lakott helyek szinte mindegyike a gazdasághoz kapcsolható, legnagyobb csoportjukat azok adják, amelyeknek a kialakulása a mezőgazdasághoz köthető. A legnagyobb külterületi népességet az Alföld tanyarendszere koncentrálna [2]. A tanyák a kis- és kö-

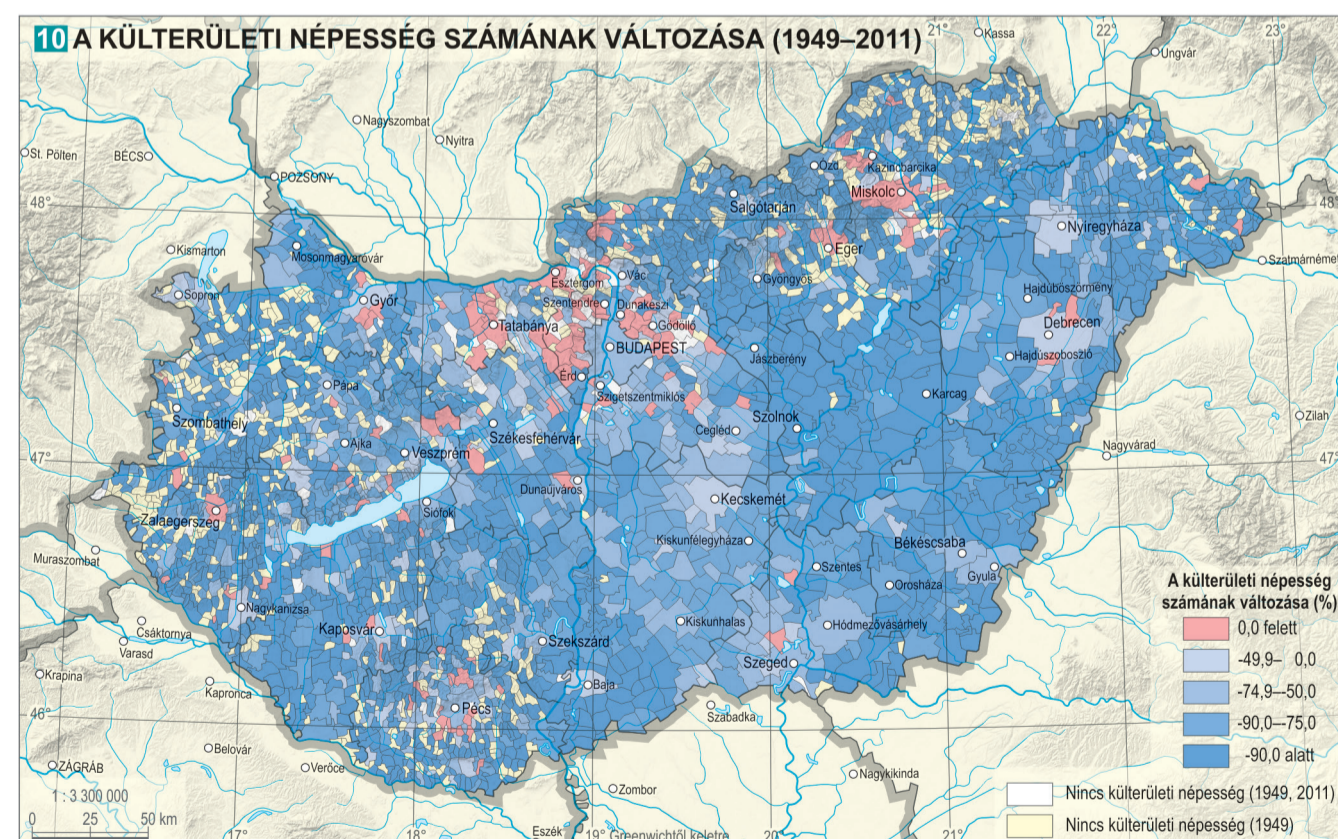
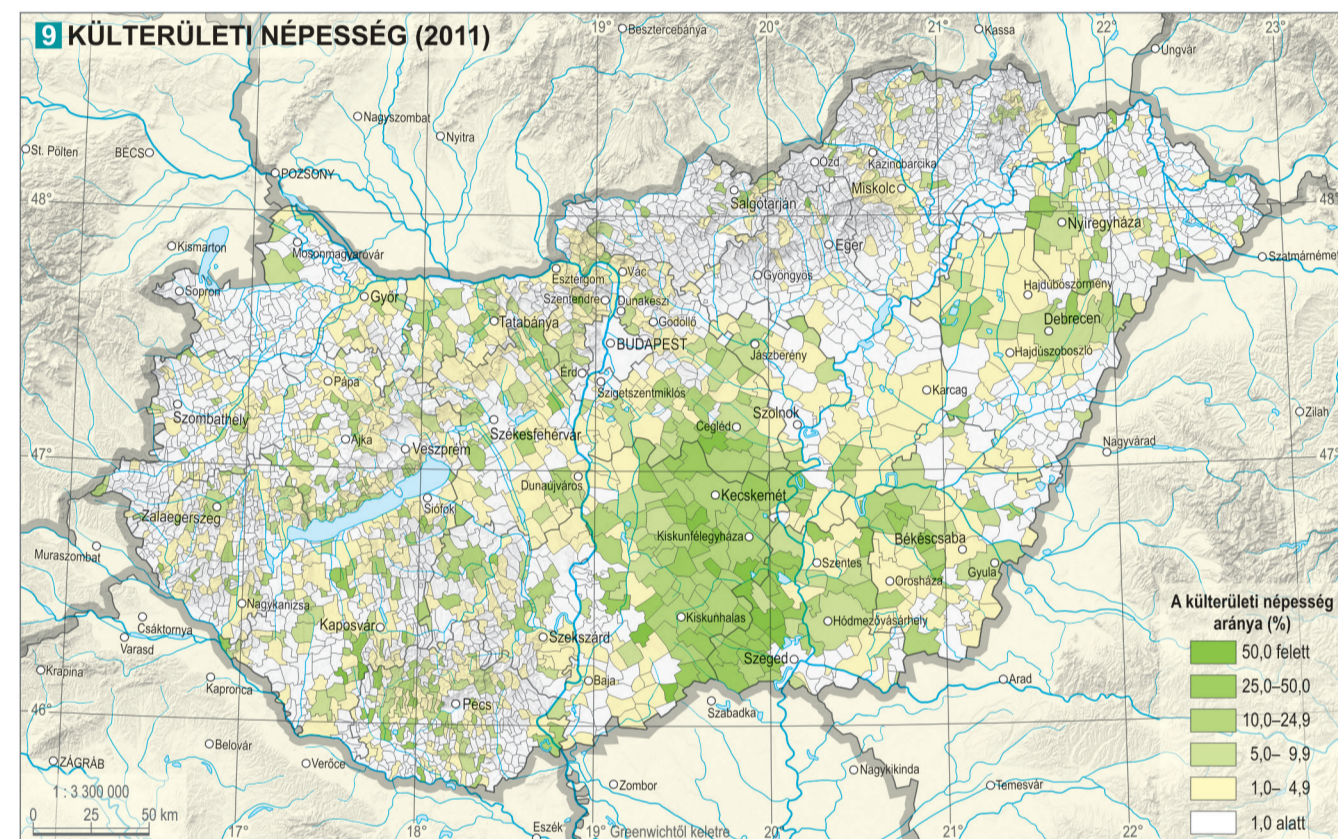
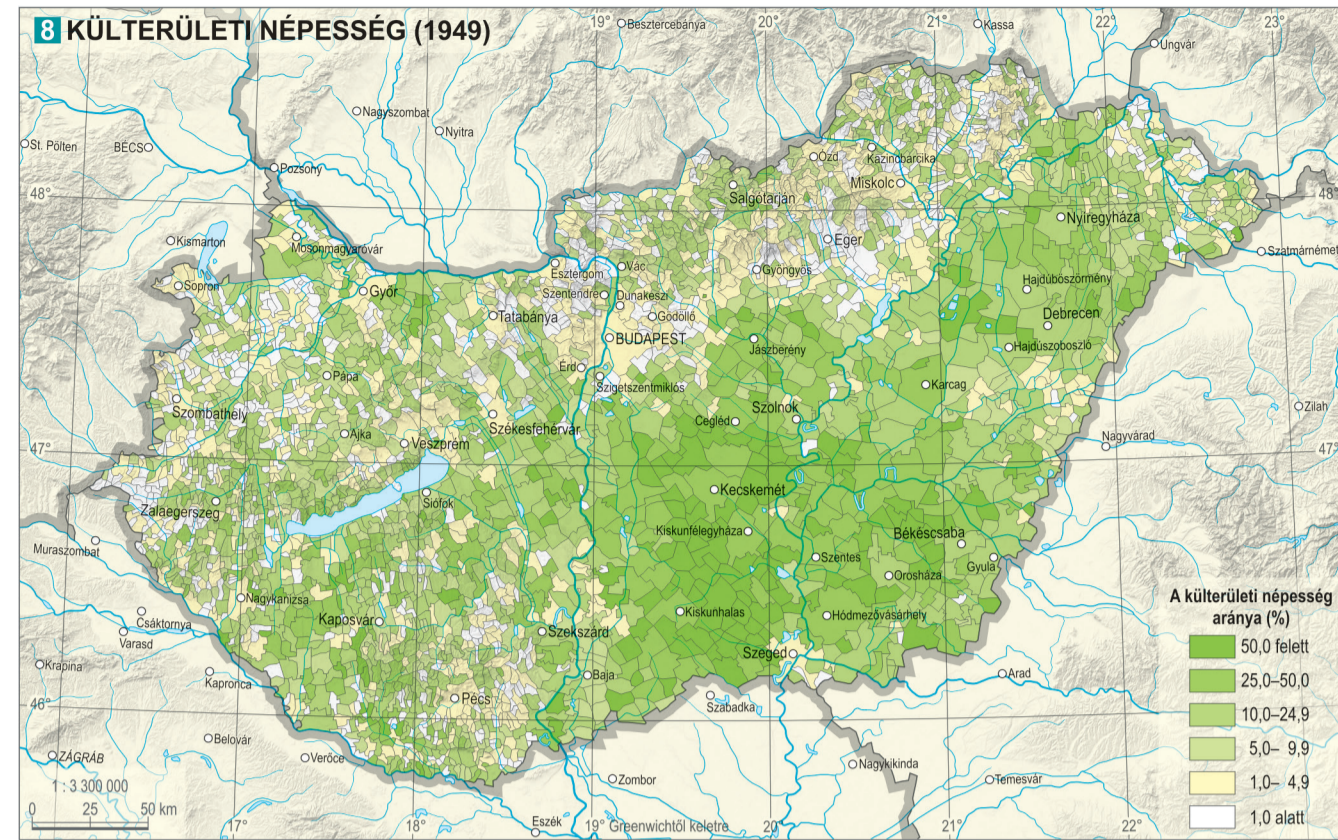

2 Az alföldi táj jellegzetes településformája a tanya

zépirtok jellegzetes településformái, tipikus tartozék-települések. A mezővárosi család szállást hozott létre a várostól távol lévő földterületén, amely ideiglenesen, majd állandóan lakottá vált. A tanyarendszer az Alföld területére jellemző (Duna-Tisza közti homokhátság, Tiszántúl) Szabadtól Nyíregyházig, Cegléd-től Nagyszalontáig [7]. Az Alföld peremi területein (Duna mente, Dél-Békés, Bihar, Nyírség, az Alföld északi pereme) is jellemző volt a tanyarendszer, de sokkal kisebb sűrűségben, mint az Alföld központi térségeiben. A tanyák leggyakrabban szórta, szabálytalanul helyezkedtek el (szórt tanyák), de néhány esetben sorokba (békési sortanyák) vagy kisebb csoportokba (nyíregyházi bokortanyák, kalocsai szállások) rendeződtek.

A nagyirtok jellegzetes külterületi településtípusa a *major* vagy *pusztá* képezte a második legnépesebb szórványtelepülési típust. A nagyirtokos a mezőgazdasági munkáit (cselédek) letelepítette a birtokára, ahol kis, csoportos településeket hozott létre. A cselédházakon kívül az istállók és gyakran a birtokos kastélya alkotta a majorok épületállományát. A Kárpát-medencében a 20. század elején mintegy 6500 major létezett, ebből 3600 Magyarországon ma területén. A majorok legnagyobb számban a Dunántúlon fordultak elő, de a Kisalföld északi (ma szlovákiai) részén, a Belső-Bánságban, a horvátországi Dráva mentén vagy az Északi-középhegységben is léteztek. Legnagyobb sűrűségüket a Mezőföldön és Somogyban érték el. A szőlőhegyek a tanyákhoz hasonlóan osztott települések, amelyek az ország területének nagy részén megtalálhatók. A falvak, városok népessége a település szőlőhegyén épített kis (prés)házakat. Az elmúlt évtizedek kivételével, bár nagyon sok volt belőlük, jelentősebb népességet nem koncentráltak. A Kárpátokban nagyobb népességű, szinte faluszerű *erdésztelepek* jöttek létre, különösen Máramarosban, Észak-Erdélyben és a Székelyföldön. A 20. század második felében is jöttek létre részben mezőgazdasági külterületek, a *kiskertek* és *zárkertek*, melyek a városi népesség számára létrehozott mezőgazdasági-rekreációs terek, de 1990-ig alig lakottak.

Az ipar és a bányászat is hozott létre külterületeket (*ipartelep*, *bányatelep*), közülük sok a későbbiekben önálló faluvá vált. Legnagyobb számban az Északi-középhegység területén, Selmecbánya környékén és a Zsill-völgyben fordultak elő. A szolgáltatások közül a turizmushoz és a közlekedéshez kapcsolható külterületi lakott helyek az üdülotelek (Balaton, Magas-Tátra), illetve vasúti órházak, útkaparóházak szerte az országban. Az urbanizáció következtében a nagyvárosok környékén *elővárosi telepek* létesültek és létesülnek napjainkban is (korábban Budapest környéke, napjainkban külterületi *lakóparkok* leginkább Budapest, Pozsony környékén), emellett speciális külterületi formát jelentenek a városszéli utcák, melyek a belterületi utcák folytatásai külterületen. A szegregáció során létrejött hagyományos külterületi lakott helyek a *cigánytelepek*, melyek nagy részét az 1970-es években Magyar-

országon felszámolták, de Erdélyben, Kelet-Szlovákiában ma is jelentős a népességük.

Az eddig felsorolt szórványok mindegyike ún. hézagkitöltő szórvány, a falvak és a városok közötti térben helyezkednek el. A Kárpát-medence egyes területein azonban a szórványok önmagukban alkotják a településhálózatot, csoportos települések ott nem léteztek. Ilyen magányos házakból álló szórványtelepülések találhatók az Örvidek déli részén, a Vendvidéken, Horvátországon részén és Délkelet-Erdélyben, Töröcsvár és Bodzaforduló térségében. Más területeken a szórványtelepülések kis csoportokba, írtványfalvakba ren-

11 A MAJOROK SZÁMA ÉS NÉPESSÉGE SOMOGY MEGYÉBEN (1949–2011)							
	1949	1960	1970	1980	1990	2001	2011
A majorok népességszáma	40 454	29 794	22 807	13 941	10 338	9944	7497
A lakott majorok száma	539	433	346	238	174	163	154
ebből 10 fő feletti népességgel	469	321	238	146	106	96	86
ebből 50 fő feletti népességgel	262	176	129	70	56	49	38
ebből 100 fő feletti népességgel	134	91	75	44	37	33	24

Forrás: a KSH adatai alapján végzett számítások

deződnék és így töltik ki a teljes teret. Ilyen települések fordulnak elő Szlovákiában Míava környékén, a Kiszuca völgyében és Közép-Szlovákiában, az Erdélyi-szigethegység területén, de Krassó–Szörény déli részén is. Magyarország mai területén ehhez hasonló az Őrség szerves településrendszere. Néhány térségben (Árva, Szepes, Kővár-vidék, Székelyföld egyes területei) a települések faluszerűek, utcákba rendeződnek, de a házak nem az utcák mentén helyezkednek el, hanem távolabb, szétszórva. Ezek a faluszerű szórványok átmenetet képeznek a szórvány és a csoportos települések között.

A II. világháború után minden térségben jelentősen visszaesett a külterületi népesség száma [8, 9]. A nagybirtokok felosztása, a szövetkezeti mezőgazdaság létrehozása, a településpolitika mind a külterületi lakott helyek felszámolását célozta meg, de objektív folyamatok is segítették (az agrárnépesség csökkenése, urbanizáció). A szórványterületek mindegyikén hoztak létre csoportos településközpontokat, így ezek valódi szórványból hézagkitöltő szórvánnyá alakultak. A térség néhány vidékén teljesen eltűntek a szórványtelepülések (Partium tanyás és majoros területei, Dél-Tiszántúl nagy része). 1990 után a nagyon gyors külterületi népességcsökkenés leállt, a nagyvárosok környékén gyarapodásnak indult a külterületek (tanyás területek,

kiskertek, városszéli utcák, elővárosi telepek) népessége, a vidéki térségekben azonban a fogyás és pusztulás továbbra is jelentős [10, 11].

Az Alföldön 1949-ben a peremi területek kivételével mindenhol jelentős volt a külterületi népesség, a Duna–Tisza közti hátság legtöbb településén a tanyasi népesség az 50%-ot is meghaladta. Napjainkra csak a Duna–Tisza köze maradt jelentősebb egybefüggő tanyás terület, de a külterületi népesség itt is 10-50% közé esett vissza településként. Ezen kívül Nyíregyháza, Debrecen, Békéscsaba és Szarvas környékén maradt még néhány jelentős külterületi népességet koncentráló falu. A külterületi népesség fogyása ezeken a településeken volt a legkisebb (50%), Jász-Nagykun-Szolnok, Békés, Szabolcs-Szatmár-Bereg megyékben, de a Bácskában és Csongrád-Csanád keleti felében ugyanakkor meghaladta a 90%-ot 1949–2011 között. Budapest és Debrecen környékén azonban – elsősorban az elmúlt két évtized szuburbanizációs folyamatainak köszönhetően – néhány településen még nőtt is a külterületi népesség 1949-hez képest. Az Alföldön kívül csak foltokban maradt meg kevés külterületi lakott hely (Moson, Komárom-Esztergom, Dél-Fejér, Balaton-felvidék, Somogy, Baranya), részben kevés ma-jornak, részben szőlőhegyeknek és kiskerteknek köszönhetően. A külterületi településtípusok mindegyike

3 A kiemelkedő dinamikával rendelkező, legkedvezőbb életkörülményeket nyújtó falvak többsége a nagyvárosok agglomerációjában található: Keszű Pécs közelében

hasonló utat járt be az elmúlt évtizedekben, de leggyorsabban a hagyományos külterületek (tanya, major, cigánytelep, órház) népessége fogyott, miközben a nagyvárosok környékén 1990 után gyarapodást láthatunk.

Komplex falutípusok, falutájak

Komplex falutípusok

A legösszetettebb képet úgy kaphatjuk falvainkról, ha a mutatók lehető legszélesebb körét választjuk ki és együttesük alapján osztjuk csoportokba őket. Ez esetben bonyolultabb matematikai-statisztikai eljárások szükségesek, melyek eredményeként olyan települések kerülnek egy-egy csoportba, amelyek a lehető legtöbb jellemzőjük alapján hasonlítanak egymásra. A fejezet során korábban is áttekintett települések (a funkcionális városok kivételével) leírásához 31 mutatót (demográfiai, gazdasági, foglalkoztatottsági, ingázási, la-

káskörülményeket leíró, jövedelmi, idegenforgalmi, külterületi) választottunk ki, amelyeket hasonlóságuk alapján csoportokba rendeztünk. Külön csoportokba rendeződtek a munkával, lakásállománnyal, iskolai végzettséggel kapcsolatos mutatók, a településnagysággal, ellátottsággal, a korszerkezettel, a dinamikával, a jövedelmi viszonyokkal, a turizmussal-üdülőjelleggel, a beingázással, illetve a helyben lévő ipari munkahelyekkel és végül a külterületi népességgel, az agrárjelleggel kapcsolatos mutatók. Ezek alapján csoportosítva a falvakat 16 eltérő falutípus adódott [12].

Kiemelkedő dinamikával, ellátottsággal és jövedelmi helyzettel rendelkező falvak (1. típus; 105 település) alkotják a legkedvezőbb életkörülményeket nyújtó típust. A legnagyobb számban a budapesti agglomeráció belső övében találhatók, de előfordulnak néhány más nagyváros környékén [3], illetve idetartozik néhány, a kisvárosi lét határán lévő falu is.

Az átlag feletti gazdasági-társadalmi mutatókkal rendelkező falvak (2. típus; 380) az előzőhöz hasonló, de kissé kedvezőtlenebb adottságokkal bírnak, a vidéki nagyvárosaink környékén és az Észak-Dunántúlon csoportosulnak.

A kiemelkedő turisztikai és üdülőfunkcióval rendelkező falvak (3. típus; 56) száma alacsony, itt a legmagasabb a vendégszaka-szám és az üdülők száma is. A Balaton környékén kívül számos gyógyfürdő és hegyvidéki üdülőfaluk került e csoportba.

A turisztikai és üdülőfunkcióval rendelkező falvak az előző csoporthoz hasonlóak, de kevésbé kiemelkedő értékekkel (4. típus; 124). Területi elhelyezkedésük is az előző csoportéhoz hasonló: leginkább a Balaton-felvidék és a Dunakanyar emelhető ki, de hegységeinkben vagy a Duna és Tisza mentén is megjelennek.

A következő csoportokba olyan falvak kerültek, amelyek a falvak átlaga közelében vannak, gyakran úgy, hogy néhány téren jó, másban pedig rossz mutatókkal bírnak. A jó ellátottsággal rendelkező közép- és nagyfalvak (5. típus; 414) az Alföldön a leggyakoribbak [4], a nagyobb méretből adódó kedvező ellátottságot a relatíve kedvezőtlenebb foglalkoztatottság és demográfiai helyzet árnyékolja be. A beingázással és/vagy ipari munkahelyekkel rendelkező falvak (6. típus; 138) a helyben lévő, elsősorban ipari munkahelyek nagy számával tűnnek ki. A Dunántúl északi felén a legsűrűbbek, közöttük hagyományos ipari falvak és új, néhány éve települt iparral rendelkező települések is vannak. A rendszerváltozás előtt egységesen rossz adottságú kisfalvak között ma már három, relatíve kedvező adottságú csoport is elkülöníthető. A kedvező adottságú kisfalvak beingázással (7. típus; 151) a Nyugat-Dunántúlon, a kedvező adottságú kisfalvak elingázással (8. típus; 357) a teljes Dunántúlon szóródnak, az elsősorban számos helyben lévő munkahely található, a másodikban a kedvezőbb foglalkoztatottság az elingázás következménye. Az átlagos helyzetű kisfalvak (9. típus; 368) Észak-Magyarországon és a Dél-Dunántúlon gyakoriak, a helyzetük az összes falut tekintve már inkább kedvezőtlen. A viszonylag jó adottságú kisfalvak utolsó csoportja, a kisfalvak speciális gazdasági funkciókkal, magas vállalkozási aktivitással csoport (10. típus; 45), furcsa települések kategóriája. Néhány törpefalu mellett (ahol néhány vállalkozás is magas aktivitást eredményez), adóparadicsom jellegű falvak kerültek ide (Csomád, Komlócska, Tényő, Újlengyel), ahol igen sok vállalkozást jegyeztek be. A kiemelkedő vállalkozási aktivitáson kívül e falvak a legtöbb mutatót tekintve átlagosak vagy átlag alattiak.

A jelentős külterületi és/vagy agrárnépesség két csoportot is meghatároz. A falvak kiemelkedően magas külterületi népességgel és/vagy agrárfunkcióval (11. típus; 48) a Duna–Tisza közti hátság tanyaközségeinek

4 Egy jellegzetes alföldi nagyközség utcaképe. Jászladány

jellegzetes típusa, ahol a lakosság fele-harmada ma is külterületen él, s így a lakásállomány mutatói kedvezőtlenek. Kevésbé speciális, de hasonló csoport a falvak magas külterületi népességgel és/vagy agrárfunkcióval (12. típus; 118), a Duna–Tisza köze mellett az Alföld többi részén is gyakori, sőt néhány dunántúli, majoros falu is idekerült. Szintén két, csak intenzitásában eltérő csoportot alkotnak azok a falvak, amelyekben a bevándorlás és az előregedés is szélsőséges. A falvak szélsőségesen előregedett népességgel és bevándorlással csoportba (13. típus) mindössze 9, de annál karakteresebb kistelepülés került, jelentős méretű idősök otthonával. Ez magyarázza a nagy bevándorlást és a nagyon idős népességet. A falvak előregedett népességgel és bevándorlással (14. típus; 73) csoportba az előzőhöz hasonló falvak mellett néhány törpefalu is került, ahová az utóbbi időben jelentősebb számban költöztek be, leggyakrabban a szép környezetért.

A legkedvezőtlenebb életkörülmények a falvak utolsó két csoportjában vannak. A hátrányos helyzetű, periférikus kisfalvak (15. típus; 516) a legnagyobb csoport, az itteni falvak demográfiai, ellátottságbeli, foglalkoztatottsági mutatói is kedvezőtlenek, népességük gyakran gyorsan csökken. A Dél-Dunántúlon és Észak-Magyarországon gyakoriak, de az Alföldön (Bihar, Csanád) és Zalaiban is előfordulnak. A falvak kiemelkedően jó demográfiai és kiemelkedően rossz foglalkoztatottsági, lakás- és iskolázottsági mutatókkal (16. típus; 115) itt a falvak átlagos nagysága alig haladja meg a 400 főt. Csak Kelet-Baranyában jobb egy árnyalattal a helyzet, itt a mezőgazdaság adottságai is kedvezőbbek. A falutáj gazdasági helyzete is kedvezőtlenné vált a rendszerváltozás után, az urbanizáció szintje hagyományosan alacsony, de két nagyobb városa – Pécs és Kaposvár – körül kis kiterjedésű, alig 50 aprófalura kiterjedő agglomeráció alakult ki. A falutáj területén, különösen Somogyban és Tolnában gyakoriak voltak az uradalmi majorok, amelyek mára elszegényedtek vagy elnéptelenedtek.

Falutájak

A fejezetünkben közölt térképek alapján meglehetősen mozaikos kép alakul ki az ország vidéki térségeinek településeiről. Ennek ellenére kirajzolódik néhány körzet („falutáj”), amelyre hasonló funkciójú, jellegű falusi településállomány jellemző; kialakulásuk a hasonló természeti környezet, földrajzi fekvés, a hasonló történelmi múlt, gazdasági fejlődés eredménye. Noha

5 Egy dunántúli, dombvidéki kisfaluk látképe: Tékes (Baranya megye)

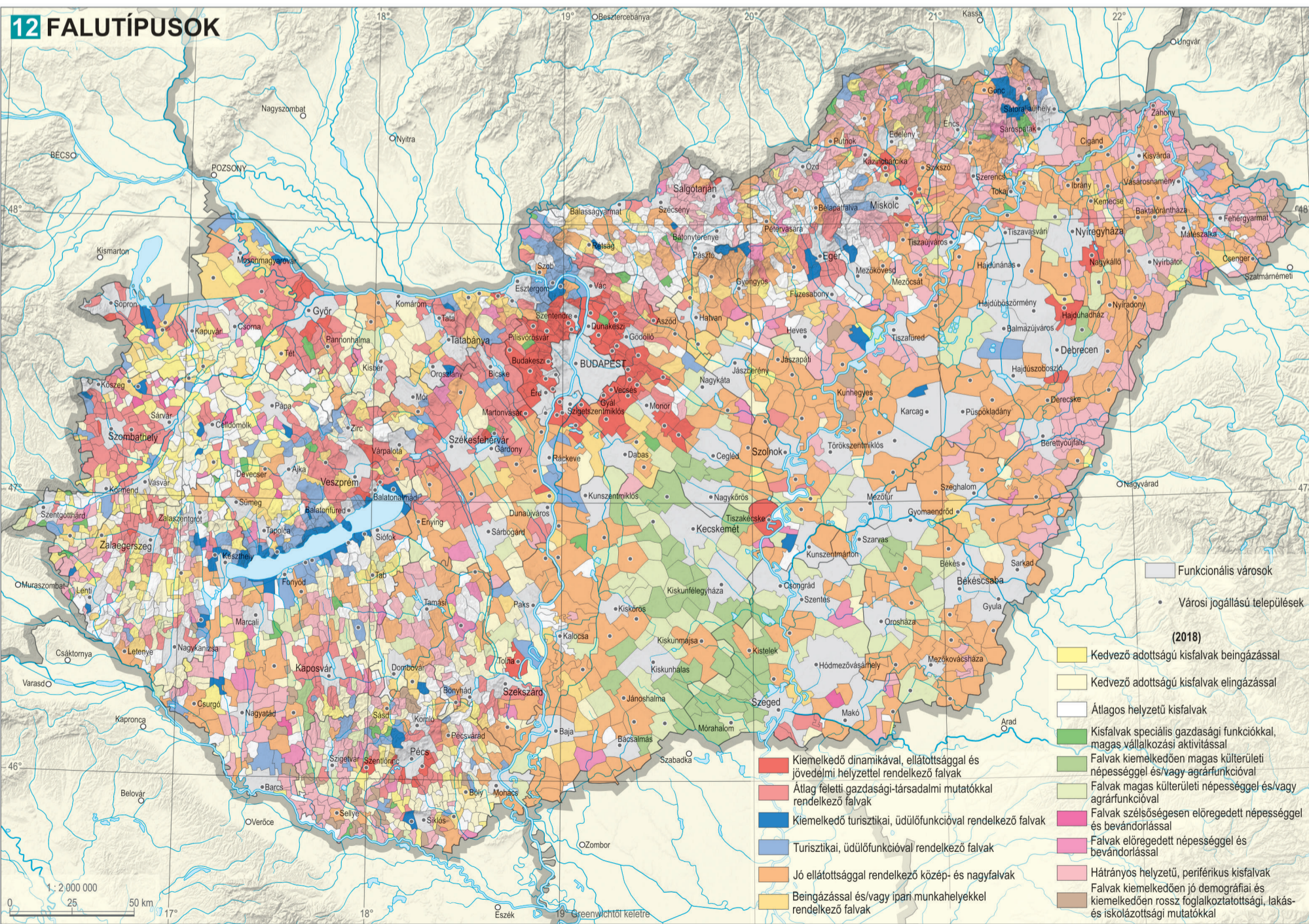
a falutájak kijelölése részben szubjektív megítélés alapján történt, ennek ellenére jó áttekintést nyújt az egyes országrészeket fualuállományának karakteréről [13, 14].

A „falutájak” a következők:

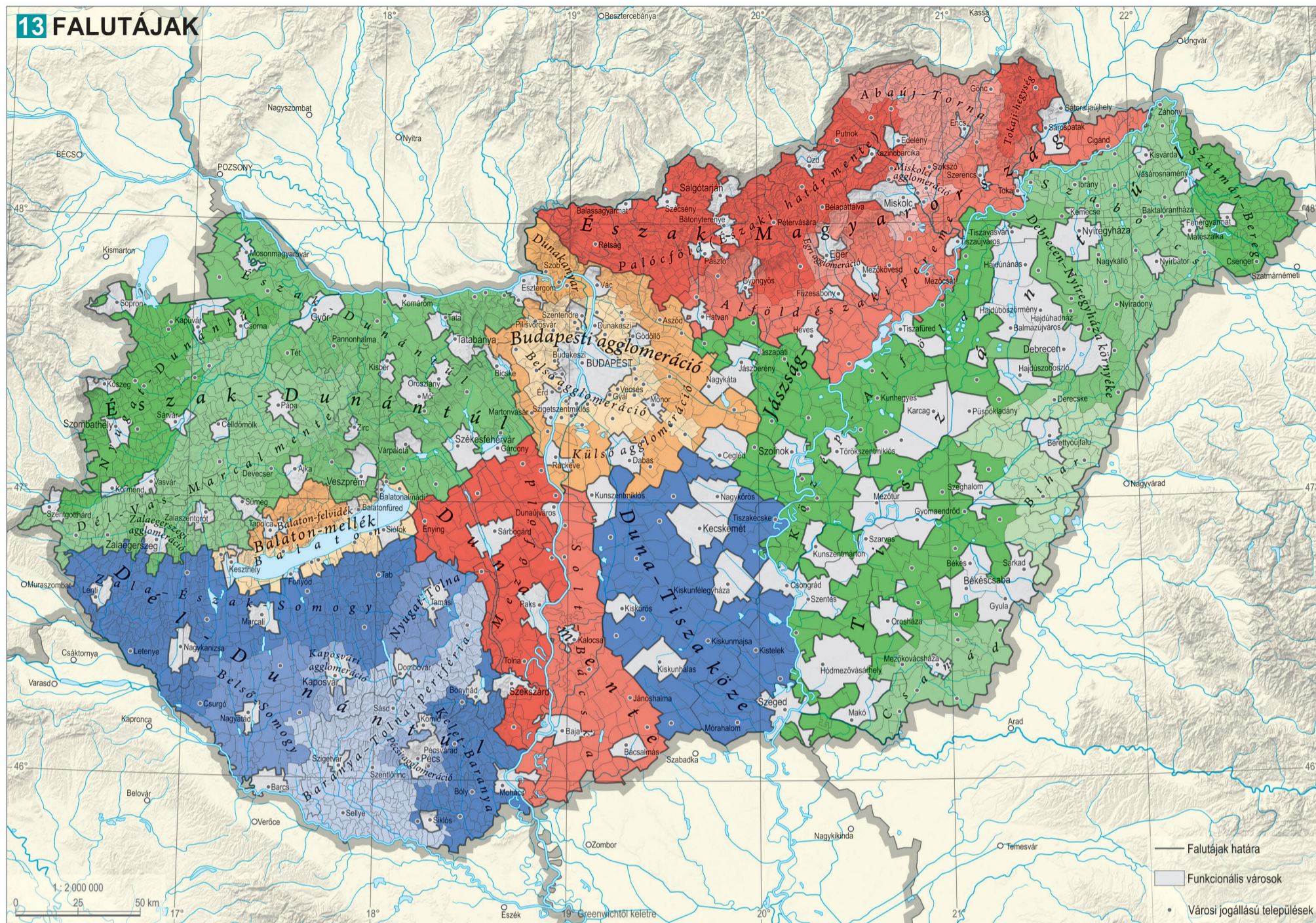
- Az Észak-Dunántúli falutáj (I.) a legkiegyensúlyozottabb vidéki településállománnyal rendelkező országrészünk. Természeti földrajzi szempontból nem egységes térség, a Dunántúli-középhegységre, a Kisalföldre és az Alpokaljára terjed ki. Településtörténeti múltja kedvező: forgalmi, geopolitikai helyzete előnyös, a török hódoltság csak a falutáj peremére terjedt ki, a faluállomány majdnem érintetlenül vésztele az a másfél évszázadot. A vidék gazdasági alapjainak, az agrártermelésnek feltételei a táj egészét véve figyelembe kedvezőek: a középhegységek montángazdasága kiegészítette a földművelés és az állattenyésztés produktumait. A piacok közelsége ösztönzőleg hatott a falvak ártermelésére, a gazdaság modernizálására. A szocialista korszakban elsősorban a Dunántúli-középhegység területén folyt erőteljes gazdaságfejlesztés, a falusi lakosság körében már az 1950-es és 60-as években általánossá vált az ingázás, átalakult – urbanizálódott – társadalmi szerkezetük. Ma gazdasági helyzetük kedvező, újkorai korszerű iparok igényes munkalehetőségeket kínálnak az itt élőknek; az ország egyik aktív zónáját alkotja a terület, szoros kapcsolat alakult ki a szomszédos országokkal (Ausztria, Szlovákia). A falvak gondozottak, a városok környezetében lassan szuburbán kertvárosok alakulnak.

- A nagy kiterjedésű (mintegy 750 vidéki települést magában foglaló), közel 440 ezer lakosú Dél-Dunántúli (II.) alapvető jellegét a rendkívül elaprózott település-szerkezet s ennek következményei (pl. elvándorlás, a lakosság szám gyors csökkenése – ebben az ország-részben több falu teljesen elnéptelenedett az elmúlt évtizedekben –, a lakosság előregedése, a falvak alapfokú intézményekkel való ellátatlansága, gettó-szerű falvak megjelenése) jellemzik. A falvak átlagos nagysága a zala–észak-somogyi aprófalvas körzetben alig haladja meg az ötszázat; Zala megye 248 községe közül 21-ben ötvenen sem élnek. Hasonló a helyzet az Ormánságban, a Völgység és a Hegyhát területén [5]; itt a falvak átlagos nagysága alig haladja meg a 400 főt. Csak Kelet-Baranyában jobb egy árnyalattal a helyzet, itt a mezőgazdaság adottságai is kedvezőbbek. A falutáj gazdasági helyzete is kedvezőtlenné vált a rendszerváltozás után, az urbanizáció szintje hagyományosan alacsony, de két nagyobb városa – Pécs és Kaposvár – körül kis kiterjedésű, alig 50 aprófalura kiterjedő agglomeráció alakult ki. A falutáj területén, különösen Somogyban és Tolnában gyakoriak voltak az uradalmi majorok, amelyek mára elszegényedtek vagy elnéptelenedtek.

- A Balaton-mellék (III.) mintegy 90 községe markáns településtájat képez. A 20. század eleje óta teret nyert idegenforgalmi funkció mára teljesen átforgalmazta a településállományt; a közvetlenül a tóparton fekvő köz-

segek egységes település-agglomerációt képeznek, ahol a közigazgatási határok vagy a jogállás (község vagy város) kevésbé formálja a településeket. Az épületállomány, különösen a tó déli partján, jórészt eleve üdülési célból épült, kezdetben az „ősfalutól” térben elkülönülő fürdőtelepeken, amelyek mára majd hézag nélküli családi üdülők, helyenként sokszintes szállodákkal megszakított, idegenforgalmi intézményekkel vegyes övezetet alkotnak. Az északi parton eredetileg kicsiny, szőlőültetvényekkel övezett, természetközeli kismenési falvak sorakoztak; a fürdőélet ezeket is átforgatta, de még őrzik az eredeti településképet. A kellemes lakóközvetet nyújtó üdülőövezet lakói közül sokan (esetenként a keresők fele) a közeli városokban, ipartelepeken vállalnak munkát. A Balaton-felvidék tótól távolabbi aprófalvai (az átlagos község nagysága 400 fő) az üdülőövezet hátszágát szolgálják, maguk elsősorban turisztikai látványosságokat kínálnak az ideérkezőknek.

- **Duna mente** falutáj (IV.) síkvidéki területén 280 ezren élnek a vidéki településeken. A jó mezőgazdasági adottságokkal rendelkező tájon közepény falvakból (átlagos lakosságszámuk kb. 2 ezer fő) álló szabályos faluhálózat alakult ki; jellegzetes színfoltként, különösen a Mezőföldön gyakoriak a községi önállóságra szert ritkán tevő majorok; megjelenésük, társadalmuk (gazdasági cselédség) merőben eltért a szabályos falvakétól. Tanyák csak kis számban fordultak elő a táj alföldi felén is; kivételt képeztek a Kalocsa környéki csoportos tanyák (szállások). A török kiűzése után nagyszámú külföldi telepes (svábok, délszlávok) érkezett a Bácskába.
- A **budapesti agglomeráció** (V.) 180 vidéki jellegű településében bő 850 ezren élnek; ez a legegységesebb, markáns falutáj, igen szoros kapcsolatban a főváros-

sal (kölcönös munkába járás, a nagyvárosi funkciók kitepedése a környező településekre). A közigazgatási egységek hierarchikus rangjukhoz képest igen népesek, a belső övezetben átlagosan közel 8 ezer lakosúak, közülük sok városi címet visel. A lakosság száma a részben az ország távolabbi vidékeiről, részben Budapestről (szuburbanizáció) odatelepülők révén nő, az agglomeráció lakossága minden szempontból (pl. munkaerőpiaci helyzet, jövedelmi viszonyok, ellátottság) kedvező helyzetben van. A települések külső megjelenése is urbanussá válik az élnék építési tevékenység során. A Dunakanyarban a lakófunkció rekreációs szerepkörrel vegyül.

- **Duna – Tisza köze** (VI.); a mintegy 80 falusi települést és közel 240 ezer lakost magában foglaló falutáj a Duna–Tisza közének keleti kétharmadát elfoglaló Homokhátság területén alakult ki, ahol a középkorban, kora újkorban a silány homoktalajokon az állattartás vált uralkodó gazdasági ágaggá. A török kor itt is elpusztította a települések többségét, a fennmaradt mezővárosok azonban a környező elpusztult falvak határát bekebelezve hatalmas határon gazdálkodó népes te-

lepülésekké váltak (pl. Kecskemét, Szeged, Nagykovács, Fényegyháza), majd sűrű tanyavilágot alakítottak ki, amelyből aztán szinte napjainkig alakultak ki kisebb-nagyobb néptömrölések, tanyaközségek. A településszámláló zömét ma is mezővárosias jellegű települések és pionír hangulatú tanyaközségek alkotják. Még működő tanyás településszerkezet van, noha a tanyavilág itt is megritkult, illetve a tanyák funkciója megváltozott. Az intenzív mezőgazdaság (szőlő-, gyümölcs-, zöldségtermelés) megőrizte jelentőségét.

- **Észak-Magyarország** (VII.) gyakorlatilag Nógrád, Heves és Borsod-Abaúj-Zemplén megyék területét foglalja el; északi kétharmada hegy- és dombvidék, melyet délen széles alföldi síkság övez. A közel 600 falusi települést magában foglaló, 642 ezer lakost számláló, meglehetősen mozaikos tájat a síksági perem kivételével a szerény agráradottságok, az elaprózott településszerkezet, a szegényes életkörülmények (Palóc-föld, Cserhát), túlnépesedett tradicionális kisparaszti és zsellér (napszámos) falvak jellemezték. Ebbe a szegényes paraszti világba robbant bele a 19. század derekán a bányászkodás és a gyáripar, bányász- és ipari

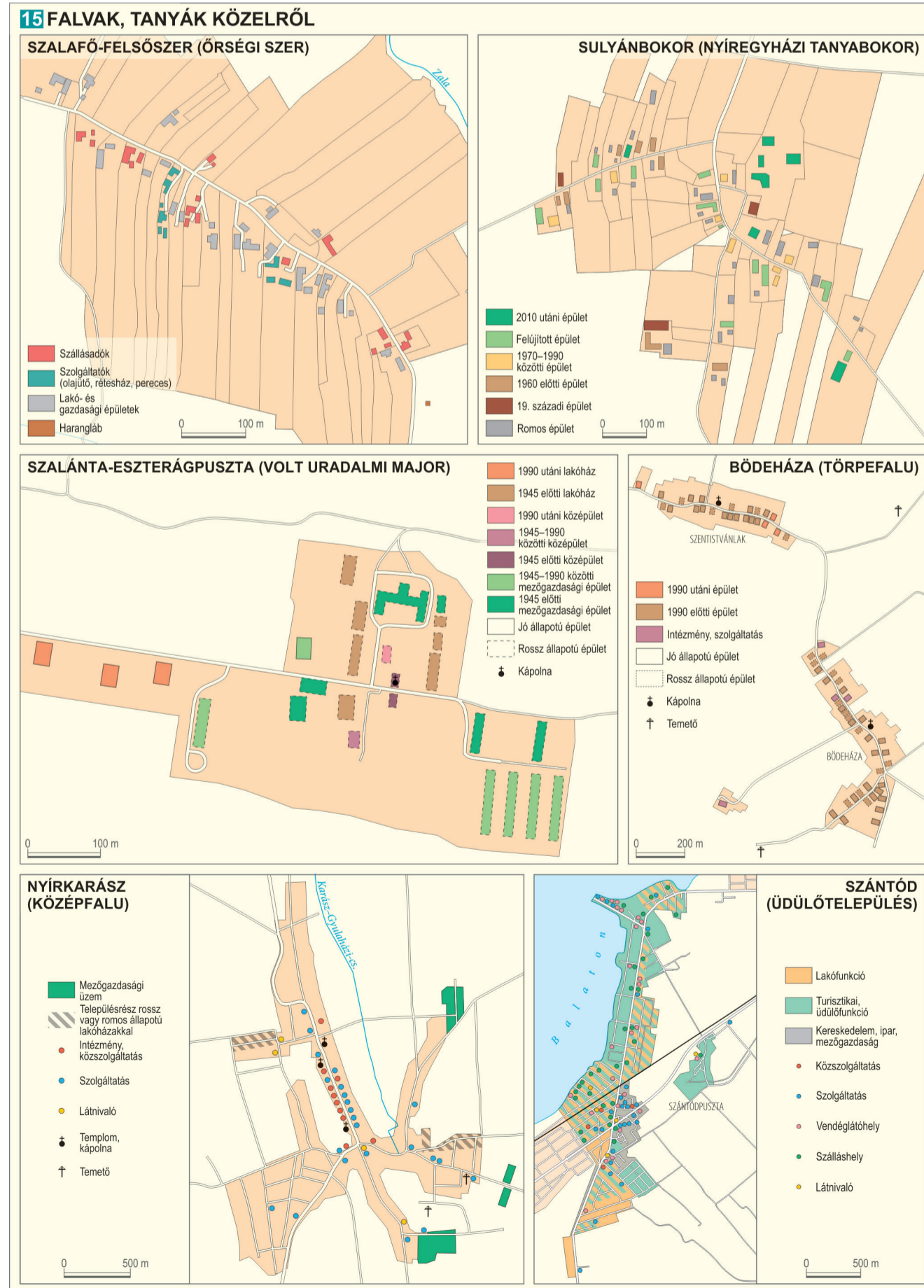
14 A FALUTÁJAK NÉHÁNY NÉPESSÉGI ADTA (2011)

Falutáj	Az altájak száma	A falvak száma	A falvak népessége (fő, 2011)	A falvak átlagos népessége (fő, 2011)
I. Észak-Dunántúl	4	731	691 712	946
II. Dél-Dunántúl	7	746	438 661	588
III. Balaton-mellék	2	87	90 348	1038
IV. Duna mente	2	133	281 278	2115
V. Budapesti agglomeráció	3	180	856 487	4758
VI. Duna–Tisza köze	1	82	236 634	2886
VII. Észak-Magyarország	6	591	642 234	1087
VIII. Jászágó–Tiszántúl	6	469	1 004 932	2143
Összesen	31	3019	4 242 286	1405

6 A többnyire roma népességű Bódvalenke a házak falára festett freskókkal tett szert nemzetközi hírnévre (Borsod-Abaúj-Zemplén m.)

települések alakultak ki. A szocialista korszakban a folyamat felgyorsult, a táj az ország legnagyobb iparvidékévé vált, a mezőgazdaság háttérbe szorult, a falvak lakói ingázókká, a bányák és nehézipari üzemek segédmunkáisaivá váltak. A munkaerőpiaci helyzet kedvezőre változott, ám a táj hátrányos helyzete megmaradt. A rendszerváltozás után a nehézipar összeomlása, a megváltozott gazdaságpolitika igen kedvezőtlen állapotokhoz vezetett Észak-Magyarországon, amelynek következménye a gyors elvándorlás, a településszámláló további aprózódása (71 község 200 fő alatt).

Az ingatlanok elértektelenedtek, számos községben a betelepülő szegénység (jobbára cigányok) jutottak túlsúlyra [6], elsősorban a Cserhátban, a Tokaji-hegységben, az iparukat vesztett községekben. Különösen hátrányos helyzetű a Cserhát (az átlagos településméret nem éri el az ötszázat), Nógrád és Borsod-Abaúj-Zemplén országhatár menti sávja és a Cserhát aprófalvai, de a Tokaji-hegység is. Miskolc és Eger környékén az agglomerálódás teremt kedvezőbb helyzetet. Az Alföld északi pereme középfalvas vidék, közlekedési helyzete kedvezőbb, az elvándorlás mérsékelt. A falutáj egészéről a mezőgazdasági lakosság szinte teljesen eltűnt, legfeljebb a Tisza mente községeiben élnek még aránylag sokan (a lakosság 15-25%-a) a mezőgazdaságból.

- **Jászság–Tiszántúl** falutáj; (VIII.) a 469 vidéki települést, több mint egymillió lakost magában foglaló körzet a Tiszántúl egész területére, a Jászságra és néhány Szolnok környéki településre terjed ki. Nyílt, kevésbé tagolt, elsősorban szántógazdálkodásra alkalmas alföldi síkság, északraletli öblözétektől eltekintve történelmi múltja is hasonló: a török hódoltság másfél század évenként pusztításai letörölhetetlen nyomokat hagytak a tájon: az amúgy is ritkább településszámláló számos falva a háborús állapotok hatására el-

néptelenedett, végérvényesen elpusztult; a török vesz másfél évszázadát csak a bizonyos fokú autonómiával rendelkező, az elpusztult falvak határát bekebelező ún. mezővárosok egy része vészelte át, a faluállomány a török kiűzése után sem éledt újjá. A mezőgazdasági termelés belterjesebbé válása nyomán, a 18–19. században a mezővárosok közötti lakatlan területeket kiterjedt tanyavilág vette birtokába; belőlük a 19–20. században formálódott néhány pusztai falu, majd a II. világháború után tanyaközségek sorát szervezték meg a mezővárosok határában. A falutáj területének zömét ma is a nagy- és óriásfalvas településszerkezet jellemzi, a falvak jó része egykori tanyákból összefutott község. Ettől eltér Szatmár-Bereg faluállományának jellege: a trianoni határak zugába szorult kisméretű (az átlagos faluméret 800 fő) tradicionális parasztfalvak sorakoznak, népességük gyorsan fogy. A Nyírségben sem tipikusan alföldi a településszerkezet, Nyíregyháza kivételével nem alakultak ki mezővárosok; a közepény falvakkal megült tájon (a falvak átlagos mérete 2000 fő) a hagyományosan magas természetes szaporodás következtében a népességfogyás ma is mérsékelt. A népesség gyors növekedése nyomán a táj agrárnépsűrűsége magas volt, földszűke lépett fel, a mezőgazdasági népesség több mint felét gazdasági cselédek, napszámosok tették ki; ez rányomta bélyegét a falvak társadalmára, az életkörülményekre. Mára a táj agrárjellege visszaszorult. A vízrajzi tagoltság (Nagy- és Kis-Sárrét) következtében nehezen megközelíthető Bihar kevésbé volt kitéve a török kor pusztításainak, itt szabályos faluhálózat maradt fenn, a tanyásodás alig volt jellemző. Csanádban, ahol a török kor a faluállományt nyomtalanul elpusztította, az újratelepítés során tervezett településszerkezet, szabályos alaprajzú falvak alakultak ki [5]. A Tiszántúl további tájain a nagyfalvak egy része az utóbbi évtizedekben városi címet szerzett, a tanyavilág erősen megritkult.

A falvak közelről

Magyarországon a falvak és szórványtelepülések méretük, fekvésük, eredetük, funkcióik alapján igen eltérő képet mutatnak. A települések külső képét lakóházaik állapotában, funkcióiban, valamint a településen megjelenő szolgáltatások jellegében és sűrűségében mérhetjük le legjobban. A szórványtelepülések méretüknek fogva alig rendelkeznek szolgáltatási-ellátási funkciókkal, a lakóházaik állapota pedig ritkán jó, egy-két kivételtől eltekintve inkább átlagos, rossz vagy romos állapotú házak találhatók bennük [15]. Az ország nyugati felében (*Szalafő-Felsőszér*), az idegenforgalmi térségek vagy a nagyvárosok közelében (*Nyíregyháza-Sulyánbokor*) gyakrabban találhatunk kedvezőbb állapotú, akár új építésű házakat. A periférikus térségekben, de a majorokban is (*Szalánta-Eszterápgusztá*) az egykori cselédházak és gazdasági épületek állapota leromlott. A falvak méretüknek fogva kedvezőbb helyzetben vannak és változatosabb funkciókkal rendelkeznek, de közülük a legkisebbek nem sokban térnek el a külterületektől (*Bódeháza* a hozzá csatolt Szentistvánlakkal). Középfalvaink rendelkeznek az alapfokú intézményekkel, a házak állapota leginkább a falvak fekvésétől, földrajzi helyzetétől függ (*Nyírkársz*). Az idegenforgalom lényegesen eltérő településképet okozhat: a Balaton-parti kisfaluk, *Szántód* esetében a lakóövezetek csak kisebb részét teszik ki a településnek, az üdülőzónák nagyobbát, a szolgáltatásokkal való ellátottság pedig egy kisfaluk (posta, általános iskola) és egy kisváros (árúházak, éttermek, vendéglátóhelyek) keveredését mutatja.

Magyarország Nemzeti Atlasza (MNA)

www.nemzetiAtlasz.hu

<i>Szerkesztőbizottság</i>
Kocsis Károly (elnök)
Klinghammer István (tiszteletbeli elnök), Nemerkényi Zsombor (titkár),
Kincses Áron, Kovács Zoltán, Tóth Géza, Zentai László

<i>Kartográfiai Tanácsadó Bizottság</i>
Zentai László (elnök)
Bartos-Elekes Zsombor, Bottlik Zsolt, Buga László,
Elek István, Gede Mátvás, Gercsák Gábor, Györffy János,
Márton Mátvás, Orosz László, Török Zsolt Győző

<i>Terjesztési Bizottság</i>
Zentai László (elnök)
Bartos-Elekes Zsombor, Bottlik Zsolt, Buga László,
Elek István, Gede Mátvás, Gercsák Gábor, Györffy János,
Márton Mátvás, Orosz László, Török Zsolt Győző

MNA Társadalom kötet

<i>Kötetszerkesztők</i>
Kocsis Károly (főszerkesztő), Kovács Zoltán, Nemerkényi Zsombor, Kincses Áron, Tóth Géza

<i>Fejezetszerkesztők</i>
Bajmócy Péter, Bálint Lajos, Beluszky Pál, Boros Lajos, †Csatári Bálint, Dövényi Zoltán,
Kocsis Károly, Kovács Zoltán, Őri Péter, Pál Viktor, Szabó Laura, Székely Gáborné, Tátrai Patrik

<i>Szakmai lektor</i>
Probáld Ferenc, Gercsák Gábor

<i>Nyelvi lektor</i>
Kálóczy Katalin, Gercsák Gábor

<i>Borítóterv</i>
Mezei Gáspár – CSFK Földrajztudományi Intézet, Kuti Ildikó – Civertan Bt.

<i>Arculatterv, tipográfia</i>
Kuti Ildikó – Civertan Bt.

<i>Sokszorosítás</i>
Pannónia Nyomda Kft.

<i>ISBN</i>
ISBN 978-963-9545-55-7ö
ISBN 978-963-9545-63-2

ISBN 978-963-9545-55-7ö

ISBN 978-963-9545-63-2

ISBN 978-963-9545-55-7ö

ISBN 978-963-9545-63-2

ISBN 978-963-9545-55-7ö

ISBN 978-963-9545-63-2

ISBN 978-963-9545-55-7ö

ISBN 978-963-9545-63-2

ISBN 978-963-9545-55-7ö

ISBN 978-963-9545-63-2

ISBN 978-963-9545-55-7ö

ISBN 978-963-9545-63-2

ISBN 978-963-9545-55-7ö

ISBN 978-963-9545-63-2

ISBN 978-963-9545-55-7ö

ISBN 978-963-9545-63-2

ISBN 978-963-9545-55-7ö

ISBN 978-963-9545-63-2

ISBN 978-963-9545-55-7ö

ISBN 978-963-9545-63-2

ISBN 978-963-9545-55-7ö

ISBN 978-963-9545-63-2

ISBN 978-963-9545-55-7ö

ISBN 978-963-9545-63-2

ISBN 978-963-9545-55-7ö

ISBN 978-963-9545-63-2

ISBN 978-963-9545-55-7ö

ISBN 978-963-9545-63-2

ISBN 978-963-9545-55-7ö

ISBN 978-963-9545-63-2

ISBN 978-963-9545-55-7ö

ISBN 978-963-9545-63-2

ISBN 978-963-9545-55-7ö

ISBN 978-963-9545-63-2

ISBN 978-963-9545-55-7ö

ISBN 978-963-9545-63-2

ISBN 978-963-9545-55-7ö

ISBN 978-963-9545-63-2

ISBN 978-963-9545-55-7ö

ISBN 978-963-9545-63-2

ISBN 978-963-9545-55-7ö

ISBN 978-963-9545-63-2

ISBN 978-963-9545-55-7ö

ISBN 978-963-9545-63-2

ISBN 978-963-9545-55-7ö

ISBN 978-963-9545-63-2

ISBN 978-963-9545-55-7ö

ISBN 978-963-9545-63-2

ISBN 978-963-9545-55-7ö

ISBN 978-963-9545-63-2

ISBN 978-963-9545-55-7ö

ISBN 978-963-9545-63-2

ISBN 978-963-9545-55-7ö

ISBN 978-963-9545-63-2

ISBN 978-963-9545-55-7ö

ISBN 978-963-9545-63-2

ISBN 978-963-9545-55-7ö

ISBN 978-963-9545-63-2

ISBN 978-963-9545-55-7ö

ISBN 978-963-9545-63-2

ISBN 978-963-9545-55-7ö

ISBN 978-963-9545-63-2

ISBN 978-963-9545-55-7ö

ISBN 978-963-9545-63-2

ISBN 978-963-9545-55-7ö

ISBN 978-963-9545-63-2

ISBN 978-963-9545-55-7ö

ISBN 978-963-9545-63-2

ISBN 978-963-9545-55-7ö

ISBN 978-963-9545-63-2

ISBN 978-963-9545-55-7ö

ISBN 978-963-9545-63-2

ISBN 978-963-9545-55-7ö

ISBN 978-963-9545-63-2

ISBN 978-963-9545-55-7ö

ISBN 978-963-9545-63-2

ISBN 978-963-9545-55-7ö

ISBN 978-963-9545-63-2

ISBN 978-963-9545-55-7ö

ISBN 978-963-9545-63-2

ISBN 978-963-9545-55-7ö

ISBN 978-963-9545-63-2

ISBN 978-963-9545-55-7ö

ISBN 978-963-9545-63-2

ISBN 978-963-9545-55-7ö

ISBN 978-963-9545-63-2

ISBN 978-963-9545-55-7ö

ISBN 978-963-9545-63-2

ISBN 978-963-9545-55-7ö

ISBN 978-963-9545-63-2

ISBN 978-963-9545-55-7ö

ISBN 978-963-9545-63-2

ISBN 978-963-9545-55-7ö

ISBN 978-963-9545-63-2

ISBN 978-963-9545-55-7ö

ISBN 978-963-9545-63-2

ISBN 978-963-9545-55-7ö

ISBN 978-963-9545-63-2

ISBN 978-963-9545-55-7ö

ISBN 978-963-9545-63-2

ISBN 978-963-9545-55-7ö

ISBN 978-963-9545-63-2

ISBN 978-963-9545-55-7ö

ISBN 978-963-9545-63-2

ISBN 978-963-9545-55-7ö

ISBN 978-963-9545-63-2

ISBN 978-963-9545-55-7ö

ISBN 978-963-9545-63-2

ISBN 978-963-9545-55-7ö

ISBN 978-963-9545-63-2

ISBN 978-963-9545-55-7ö

ISBN 978-963-9545-63-2

ISBN 978-963-9545-55-7ö

ISBN 978-963-9545-63-2

ISBN 978-963-9545-55-7ö

ISBN 978-963-9545-63-2

ISBN 978-963-9545-55-7ö

ISBN 978-963-9545-63-2

ISBN 978-963-9545-55-7ö

ISBN 978-963-9545-63-2

ISBN 978-963-9545-55-7ö

ISBN 978-963-9545-63-2

ISBN 978-963-9545-55-7ö

ISBN 978-963-9545-63-2

ISBN 978-963-9545-55-7ö

ISBN 978-963-9545-63-2

ISBN 978-963-9545-55-7ö

ISBN 978-963-9545-63-2

ISBN 978-963-9545-55-7ö

ISBN 978-963-9545-63-2

ISBN 978-963-9545-55-7ö

ISBN 978-963-9545-63-2

ISBN 978-963-9545-55-7ö

ISBN 978-963-9545-63-2

ISBN 978-963-9545-55-7ö

ISBN 978-963-9545-63-2

ISBN 978-963-9545-55-7ö

ISBN 978-963-9545-63-2

ISBN 978-963-9545-55-7ö

ISBN 978-963-9545-63-2

ISBN 978-963-9545-55-7ö

ISBN 978-963-9545-63-2

ISBN 978-963-9545-55-7ö

ISBN 978-963-9545-63-2

ISBN 978-963-9545-55-7ö

ISBN 978-963-9545-63-2

ISBN 978-963-9545-55-7ö

ISBN 978-963-9545-63-2

ISBN 978-963-9545-55-7ö

ISBN 978-963-9545-63-2

MAGYARORSZÁG NEMZETI ATLASZA

<i>Szerzők</i>
Bajmócy Péter
Bálint Lajos
Beluszky Pál
Boros Lajos
Branyiczkiné Géczy Gabriella
†Csatári Bálint
Dövényi Zoltán
Egedy Tamás
Fabula Szabolcs
Faragó Tamás
Farkas Jenő Zsolt
Gábrriel Dóra
Gál Tamás
Gulyás Ágnes
Gyuris Ferenc
Ilcsikné Makra Zsófia
Jankó Ferenc
Kincses Áron
Kocsis Károly
Kovács Zoltán
Kövály Katalin
†Kubinyi András
Kücsán József
Lados Gábor
Lengyel István Máté
Lennert József
Makay Zsuzsanna
Matlovičová, Kvetoslava
Máté Zsolt
Moldovan, Ciprian
Molnár József
Mucsiné Égerházi Lilla
Murinkó Lívía
Nagy Gábor
Nagy Gyula
Németh Ádám
Őri Péter
Pál Viktor
Pálóczi Gábor
Pásztor István Zoltán
Pénzes János
Pintér János
Róbert Péter
Sikos T. Tamás

<i>Térkép- és ábrszerzők</i>
Agárdi Norbert
Bácskainé Pristyák Erika
Bajmócy Péter
Bálint Lajos
Balizs Dániel
Balogh András
Baranyai Olga
Bartos-Elekes Zsombor
Beluszky Pál
Benedek József
Bertus Zoltán
†Bognár András
Boros Lajos
Bottlik Zsolt
Branyiczkiné Géczi Gabriella
Braun László
Csapó Tamás
†Csatári Bálint
Csernicskó István
Demeter Gábor
Dézsi Gyula
Dövényi Zoltán
Egedy Tamás
Elekes Tibor
Farkas György
Farkas Jenő Zsolt
Frisnyák Sándor
Gál Tamás
Gulyás Ágnes
Győri Róbert
Gyuris Ferenc

<i>Térkép- és ábrszerzők</i>
Agárdi Norbert
Bácskainé Pristyák Erika
Bajmócy Péter
Bálint Lajos
Balizs Dániel
Balogh András
Baranyai Olga
Bartos-Elekes Zsombor
Beluszky Pál
Benedek József
Bertus Zoltán
†Bognár András
Boros Lajos
Bottlik Zsolt
Branyiczkiné Géczi Gabriella
Braun László
Csapó Tamás
†Csatári Bálint
Csernicskó István
Demeter Gábor
Dézsi Gyula
Dövényi Zoltán
Egedy Tamás
Elekes Tibor
Farkas György
Farkas Jenő Zsolt
Frisnyák Sándor
Gál Tamás
Gulyás Ágnes
Győri Róbert
Gyuris Ferenc

<i>Térkép- és ábrszerzők</i>
Agárdi Norbert
Bácskainé Pristyák Erika
Bajmócy Péter
Bálint Lajos
Balizs Dániel
Balogh András
Baranyai Olga
Bartos-Elekes Zsombor
Beluszky Pál
Benedek József
Bertus Zoltán
†Bognár András
Boros Lajos
Bottlik Zsolt
Branyiczkiné Géczi Gabriella
Braun László
Csapó Tamás
†Csatári Bálint
Csernicskó István
Demeter Gábor
Dézsi Gyula
Dövényi Zoltán
Egedy Tamás
Elekes Tibor
Farkas György
Farkas Jenő Zsolt
Frisnyák Sándor
Gál Tamás
Gulyás Ágnes
Győri Róbert
Gyuris Ferenc

<i>Térkép- és ábrszerzők</i>
Agárdi Norbert
Bácskainé Pristyák Erika
Bajmócy Péter
Bálint Lajos